

KAZYS ULVYDAS

NEKAITOMOSIOS KALBOS DALYS PIRMOSIOSE
LIETUVIŲ KALBOS GRAMATIKOSE
I. D.Kleino "Grammatica Litvanica"¹

Prieveiksmis. Tiriant lietuvių kalbosrieveiksmių tikslinga ir svarbu pažiūrėti, kaip toji kalbos dalis aptariama ir nušviečiama pirmosiose lietuvių kalbos gramatikose. Iš visų pačių senųjų lietuvių kalbos gramatikų ne tik seniausia, bet ir išsamiausia bei svarbiausia laikytina Danieliaus Kleino "Grammatica Litvanica", kuri 1653 m. buvo išleista Karaliaučiuje. Čia pirmą kartą lietuvių kalbotyros istorijoje pasirodo irrieveiksmio skyrius – De adverbio. Nepaprastai įdomu tai, kad D.Kleinas, mokėdamas klasikinės kalbas (lotynų, senovės graikų ir net hebrajų), savo gramatikoje nesitenkina vien lietuvių kalba, bet kartais pateikia gretiminių pavyzdžių ir iš klasikinių kalbų arba, apibūdindamas lietuvių kalbos reiškinius, gretina juos su tų kalbų reiškiniais. Pavyzdžiui, skirstydamasrieveiksmius reikšmėmis, jis sako, kadrieveiksmiai, kaip lotynų ir graikų, taip pat ir lietuvių kalboje turi daug reikšmių. Tokių pastabų gramatikoje pasitaiko ir daugiau. Vadinasi, D.Kleinas čia pasirodo ir kaip pirmas kalbų gretintojas lituanistikos istorijoje.

Lietuvių kalbosrieveiksmiai D.Kleino gramatikoje ne tik gretinami, bet kartais ir lyginami su klasikinių kalbųrieveiksmiais. Štai po pavyzdžių *deszinesp dextrorsum*, *keiresp sinistrorsum dangun coelum* versus, *namūp* (=namop), *namūfna*, *namopri* domum versus priduriama: "more Graecorum, qui dicunt *οὐρανόνδε, οὐρανόσε*, in coelum, *οἰκαδὲ* domum" G 135.

Kokio išsamesniorieveiksmio apibrėžimo Kleino gramatikoje nerandame, bet vis dėlto apierieveiksmį čia pasakyti patys esmingiausi ir būtiniausi dalykai, pvz., tai, kadrieveiksmiai – nekaitomi žodžiai, taip pat tai, kad jie laipsniuojami. Vadinasi, jų nekaitymas yra ribotas.

Tiesiog nuostabą kelia D.Kleino pateiktarieveiksmių semantika. Jo iškelta net 17rieveiksmio reikšmės skyrelių neskaitant keleto smulkesnių. Štai tų skyrelių pavadinimai: 1) *v i e t o s*, 2) *l a i k o*, 3) *k i e k y b ė s*, 4) *k o k y b ė s i r p a n a š u m o*, 5) *s m u l k i n i m o i r i š s k y r i m o*, 6) *a t s k y r i m o*, 7) *n u o l a i d o s*, 8) *s u s t i p r i n i m o i r n e i*

¹ Grammatica Litvanica... primūm in lucem edita à M.Daniele Klein, Pastore Tils. Litv... Regiomonti... 1653 (toliau sutr. G). Vokiška šios gramatikos santrauka: M.Danielis Kleinii Compendium Litvanico-Germanicum... Königsberg... 1654 (toliau sutr. C).

g i m o, 9) p a r o d y m o, 10) n o r ė j i m o, 11) r a g i n i m o, 12) k l a u s i m o, 13) a b e j o j i m o, 14) i š e i t i e s, 15) e i l ė s, 16) p a l y g i n i m o, 17) n u t y l ė j i m o. Stambesni iš tų skyrelių turi dar po keltą smulkesnių grupelių, pvz., vietos ir laikorieveiksmių priskaičiuojama po keturias grupes, kiekybėsrieveiksmius sudaro trys grupės. Pažiūrėkime, kokių esama vietosrieveiksmių grupelių:

1) i n l o c c o (vietoje): *čia, czonai, szicze, tenai, ... kitur, ... wiffur, ... toli, niekur;*

2) d e l o c c o (iš vietos): *isz kur?, isz čia, iszten;*

3) p e r l o c u m (per vietą): *szū daiktu, niekatru (ištaisyta nekatru) daiktu, anū daiktu;*

4) a d l o c u m (į vietą): *szén, szia, tén, ... szengu? 'ar šen?', ... niekur, widun, laukan, ... žemyn, namū (ištaisyta namo), manešp, tawešp, ... mufump, ... anump, kop, kuriop.*

Žinoma, atmetus į tuos skyrelius ir grupes patekusias dalelytes, jungtukus, vieną kitą modalinį žodį, jų skaičius sumažėja, bet vis tiek negali mūsų nestebinti D.Kleino užmojis ir pastangos gilintis įrieveiksmio semantiką, neturint po ranka nė vieno šaltinio, nė vienorieveiksmio tyrinėjimo ar bent jų reikšmės nustatymo, nes apie lietuvių kalbosrieveiksmį tada dar niekas nebuvo pasakęs nė vieno žodžio. O toji aplinkybė vėl rodo Kleino gramatikos mokslinį pobūdį.

Berieveiksmių, suminėty septyniolikoje semantikos skyrelių, kitose gramatikos vietose yra ir daugiau jų nurodyta. Pavyzdžiui, pasakymuose *ganà žodžiu, apštai lobiū, maž dūnos, menkay išminties*,rieveiksmiai, *ganà, apštai, maž, menkay* laikomi gausumo ir stokosrieveiksmiais.

Prieveiksmių semantinių skyrelių ir grupelių gausumą ir įvairumą D.Kleino gramatikoje bus nulėmusios dvi aplinkybės: 1) tai, kad jo būta puikaus europinio masto kalbininko ir didelio lietuvių kalbos mokovo, 2) tai, kad jo epochos kitų kalbų gramatikose nebuvo griežčiau išdiferencijuotos ir viena nuo kitos atribotos kalbos dalys, ypač nekaitomosios, kurios ir mūsų dienomis dar daug kur tebemašomos.

Mūsų šiandien vartojamas *kalbos dalių* terminas tiksliai atliepia D.Kleino iš klasikinių gramatikų paimtą terminą *partes orationis*. Tiesa, jo "kalbos dalių" sąvoka tam tikrais atvejais galima būtų lietuviškai nusakyti ir junginiu *žodžių rūšys*, nes žodžius lotyniškai jis kartais vadina *voces*, o rūšį — *species*.

Neturėjimas XVII a. griežtesnių kalbos dalių nusakymo kriterijų neleido D.Kleinui aiškiau atribotirieveiksmio nuo kitų kalbos dalių, todėl įrieveiksmį jo gramatikoje pateko nemažai kitų kalbos dalių žodžių, ypač dalelių, pvz.: *esle, tegul, ne, szitay, sztay, wey, te, nuggi, lyfz* 'tik', *tikt, tiktai, žin* 'gal', *gu* 'ar', *bės* 'ar', *raffi, artes* 'argi, gal', *ben, ras* 'gal'; jungtukų — *priegtam*; dalelių ir kartu jungtukų: *ar, argu*; net jaustukų: *ak, ey, ayma*; taip pat skaitvardžių, vartojamų modaline reikšme (nusakant eilę): *pirmà, antrà, trečià* (kairinis ženklas čia gali būti visiškai atsitiktinis ir nežymėti kirčio).

Toksrieveiksmių skirstymo laisvumas būdingas visoms senosioms gramatikoms. D.Kleino gramatika šiuo atžvilgiu nėra išimtis. Reikia pasakyti, kad dar ir dabar apstu kitų kalbų gramatikų, kur nekaitomosios kalbos dalys

nėra taip griežtai atribojamos, kaip, sakysime, kai kuriose šiuolaikinėse rusų ar lenkų kalbos gramatikose. Nekaitomųjų kalbos dalių atribojimo nemažo laisvumo yra net labai jau paplitusiose garsių Larousse'o ir Dudeno vardu gramatikose.

Įdomus yra D.Kleino gramatikoje kalbos dalių paskirstymas. Jo skiriamos aštuonios kalbos dalys: *nomen* (vardas, vardažodis), *pronomen* (įvardis), *verbum* (veiksmazodis), *participium* (dalyvis), *adverbium* (prieveiksmis), *praepositio* (prielinksnis), *conjunctio* (jungtukas) ir *interjectio* (jaustukas). Terminas *nomen* čia apima daiktavardį, būdvardį ir skaitvardį. Toks šio termino vaizdovimas visiškai logiškas, nes jo turinį čia sudaro trys dalykai: daiktų, ypatybių ir skaičių vardai. Šiaip jau D.Kleinas vartoja ir tokius vardažodžių pavadinimus: *substantivum*, *adjectivum*, *nomen numerale*. Kaip atskirų kalbos dalių D.Kleinas neišskiria dar dalelyčių ir ištiktukų, nors patį lotynišką terminą *particula* ir vartoja. O šiaip jo kalbos dalių sistemoje yra visos kitos kalbos dalys, kurias turime ir mūsų dienų lietuvių kalbos gramatikose. Beje, kaip atskirą kalbos dalį D.Kleinas išskiria dalyvį.

Dėl jau anksčiau paminėtų priežasčių D.Kleinas, skirstydamas žodžius kalbos dalimis, ne visada nuoseklus: tą patį žodį vienu atveju laiko prieveiksmiu, kitu — dalelyte. Pavyzdžiui, tame pat puslapyje dalelytes *ne*, *nė* jis vadina neigimo prieveiksmiais: *nė tiek* (=nė tiek) *nenorui*, *nė viens* (=nė vienas), *dáiktas ne estí gerėsnis už Dievo baimę*, *nieka negėlbt*, ir čia pat neiginys *ne* — jau jam draudimo dalelytė, dažniausiai vartojama su liepiamąja nuosaka: *ne užmušk*, *ne woki* G 166—167.

D.Kleinas pirmą kartą lituanistikos istorijoje paliečia ir prieveiksmių laipsniavimo klausimą, kuris Gramatikoje išspestas trumpai, bet kartu ir nepaprastai aiškiai. Čia sakoma, kad prieveiksmiai yra laipsniuojami, pvz.: *didey*, *didžaus*, *didžiaufey*; *daug*, *daugiaus*, *daugiaufey*; *gražiey*, *gražiaus*, *gražiaufey*; *greitai*, *greičiaus*, *greičiaufey* G 139. Tokių prieveiksmių laipsnio formų randame ir kitose D.Kleino gramatikos vietose (pvz., prie būdvardžio laipsniavimo): *geraus atmenus*, *geraufey atmenus*, *didžiaus turys*, *didžiaufey turys*, *didžiaus pawargęs*, *didžiaufey pawargęs* G 26.

Įdomu tai, kad aukštesniojo laipsnio formos D.Kleino Gramatikoje nuosekliai pateikiamos su -s gale. Tai turėtų rodyti, kad jo laikais Prūsijos lietuvių tarmėje arba iš viso dar nebuvo tos rūšies formų be -s, arba jis jas normino, kaip jo pasiūlyta daugeliu kitų atvejų.

Iš kitų D.Kleino pateiktų įdomesnių prieveiksmių ar jiems artimų žodžių reikia čia nurodyti jau minėtą *kartunta* sakinyje: *Jey jis kartunta ateitu*; būdinius (bet jau Compendium'e pavartotus) *wadinte*, *kweste*, *nežinnote* junginiuose: *wadinte wadinau*, *kweste pakwėčiau*, *nežinnote nežinojau* C 110, kur dar labiau pabrėžiama teigiamą ar neigiamą veiksmazodžio reikšmę. Iš vietininkų D.Kleinas linksniavimo paradigmoje palieka tik vieną — vidaus esamąjį, bet ir tai tik susiejęs jį su įnagininku ir abu juos pavadinęs bendru ablatyvo vardu. O šiaip jau kitus vietininkus jis linkęs priskirti prie prieveiksmių. Tai matyti iš prieveiksmio skyriaus pastabos: "huc referri possunt Nomina et Pronomina quaedam cum Praepositione inseparabili *ip* vel *imp* composita, ut: *Diewipi* et objecto *i Diewip* apud Deum, *Jonipi* apud Johannem, *manip*, *tawip*, *sawip* ..., *manimp*, *tawimp*, *sawimp* apud me, apud te,

apud se G 134.

Taip pat ir kitoje gramatikos vietoje, kur kalbama apie vardažodžių linksnius, formos su *-p(i)*, *-n(a)*: *bažničiosp*, *bažničiospi* ad templum, *bažničieip* apud templum, *bažničion*, *bažničiona* in templum, *bažničiump*, *bažničiumpi* ad templa, *bažničiosna* in templa, nelaikomos linksniais, o nurodoma į prievėsio skyrių, kur apie tokius dalykus kalbama. Vadinasi, ir čia tokios formos suartinamos su prievėsiais (G 29–30).

D.Kleinas pirmas lituanistikoje iškėlė adverbializacijos problemą. Tai rodo jį buvus itin įžvalgų gramatikos tyrinėtoją. Jis įžiūrėjo ne tik postpozicinių vietininkų, bet ir daugiskaitos įnagininko prievėsimejimą. Kalbėdamas apie tai, kad kai kurių daiktavardžių (pvz.: *šaulė*, *wakaras*, *raffa*, *giwata*, *išgánimas*, *šmertis*, *jaunyšte*, *senyšte*...) nevartojama arba bent jau rečiau vartojama daugiskaita, jisai sako: "...*wakaraís* vero adverbialiter exponitur, vesperi, seu vespertino tempore" G 69–70. Kitame puslapyje vėl, apžvelgdamas trūkstamuosius (neturinčius kai kurių linksnių) vardažodžius, D.Kleinas teigia: "*Išku*, *grážu*, *tilomis*, *žinnomis*, *peščiomis*... rectius ad Adverbia referuntur" G 71. Šios nepaprastai svarbios ir įdomios pastabos rodo, kad jau XVII amžiuje mūsų kalbininkas, dar neatribodamas bevardės giminės būdvardžio nuo prievėsio, jau labai aiškiai suvokė kai kurių daiktavardžių daugiskaitos įnagininkų prievėsimeškumą, kartu ir jų prievėsimejimo procesą, kuris mūsų amžiuje yra tiek sustiprėjęs ir išibėgėjęs, kad jau drąsiai galima kalbėti ne tik apie priesagų *-(i)ai*, *-yn*, bet ir *-(i)om(is)*, *-(i)ais* prievėsimeis. Kartu su daugiskaitos įnagininko prievėsimejimu, kuris šiaip jau yra ryškesnis, D.Kleino pastebėtas ir vienaskaitos įnagininko, taip pat vietininko prievėsimejimas. Tai rodo prievėsio skyriaus pabaigoje pridėta I pastaba ir tokios į prievėsime perėjusios linksnių formos: *pulku* ir *pulkais*, *wardu*, *skirtu*, *atwiromis*, *žinnomis*, *tilomis*, *widuj*?. Tokių suprievėsimejusių įnagininko ar vietininko formų gramatikoje yra ir daugiau, ypač prievėsio skyriuje, pvz.: *kartais*, *naktimis*, *neticzomis*, *šlaptomis*, *apačioj*, *dienoj*, *lauke*.

D.Kleinas pirmas lietuvių kalbotyros istorijoje yra palietęs ir prievėsime darybos problemą labai tiksliai samprotaudamas, kad prievėsimeis, kilę iš būdvardžių su *-as*, turi gale *-ay* (=ai), o kilę iš būdvardžių su *-is* ir *-us* – turi *-ey* (=iai), pvz.: iš *gėras* – *geray*, *piktas* – *piktay*, *didis* – *didey* (=didei), *gražintelis* – *gražintelej* (=gražinteliai), *malonus* – *maloney*, *prideręs* – *priderančiej* G 138–139.

Prie to, kas čia apie *-(i)ai* priesagos prievėsime darybą pasakyta beveik prieš 350 su viršum metų, šiandien nedaug ką tegalėtume pridėti, nebent tik reiktų šią taisyklę kiek patikslinti bei papildyti. Todėl savaime kyla klausimas: kuo galima paaiškinti tai, kad pirmosios lietuvių kalbos gramatikos autorius, operuodamas savo veikale tokia jau negausia faktine medžiaga, sugebėjo išvesti tokių palyginti įžvalgių ir pagrįstų gramatikos ir žodžių darybos dėsnių? Atsakymas į šį klausimą taip pat išplaukia tarsi savaime. Pirmosios lietuvių kalbos gramatikos autoriaus įžvalgumą ir palyginti nemenką jo teiginių tikslumą veikiausiai bus lėmę puikus ne tik gimtosios lietuvių kalbos, bet ir kitų kalbų, ypač klasikinių, mokėjimas, kūrybinis nusižiūrėjimas į kitų kalbų gramatikas ir taip pat sugebėjimas pasinaudoti jomis lietuvių kalbos

gramatikos reikalui.

Tiesa, D.Kleino žodžių darybos, taip pat ir kitų klausimų sprendimai ne visada yra tikslūs. Pavyzdžiui, būdvardį *tolus* jis veda išrieveiksmio *toli*, o *artimas* iš *arti* (G (8)). Tai lengva paaiškinti XVII a. gramatikos mokslo lygiu. Bet svarbiausia, be abejo, yra tai, kad Gramatikos autorius dar tada ryžosi žengti pirmuosius žingsnius lietuvių kalbos žodžių darybos srityje.

Gramatikoje paliesta ir homonimijos problema, labai svarbi leksikografijai. Čia, pavyzdžiui, teigiama, kad kai kurierieveiksmiai valdo kilmininką turėdami prielinksnių savybių: *arti miesto, pokim Diewo, widuj miesto, lauke bažnyči*; G 166. Iš tikrųjų čia suminėti žodžiai *arti, pokim, widuj, lauke* nurodytu atveju yra ne kas kita kaip prielinksniai, vartojami su kilmininku. Vadinasi, tie žodžiai yra tam tikri gramatiniai homonimai.

D.Kleino gramatikoje yra taip pat labai taikli pastaba apie junginiorieveiksmis +rieveiksmis reikšmę. Ten sakoma, kad tokiuose junginiuose kaip, pavyzdžiui, *labay rettay, nelabay gražiey* pirmasisrieveiksmis pajungiamas antrajam.

Nors Gramatikoje, apskritai, aėmus, remiamasi labai jau negausia gimtosios kalbos medžiaga, vis dėlto patysrieveiksmio skyriaus teiginiai čia grindžiami itin įvairiatipiais darybos ir semantikos požūrių pavyzdžiais. Čia randame pagrindinę dalį ir dabar vartojamųrieveiksmių ir labai nedaug tokių, kurie būdingi tik ankstesniems amžiams. Iš pastarųjų galima paminėti tokius: *abelnay* 'apskritai', *kartunta* 'kada nors, kartą, bent kartą', *kodrin* 'kodėl', *miernay* 'saikingai', *nobažnay* 'dievobaimingai', *namopri* 'į namus', *pokim* (=po *akim*), *todrin* 'todėl', *wiežlibay* 'mandagiai, padoriai'. Dalelytė ir jungukas *juo* D.Kleino gramatikoje tebėrarieveiksmis, reiškiantis 'labiau, daugiau', vartojamas aukštesniajam laipsniui nusakyti, pvz.: *jū mokintas* 'mokytesnis', *jū paniekintas* 'labiau paniekintas'; tos gramatikosrieveiksmis *kada* vartojamas ir jungtuko *kad* vietoje, kuris savo ruožtu, atrodo, tebeturi ir reikšmę 'kada' (D.Kleinas tuo atveju jį rašo su apostrofu — *kad'*).rieveiksmis *prideranćiey* rodo Prūsijos lietuvių tarmėje jau tada buvus gyvąrieveiksmių darybą su priesaga *-iai* išveikiamųjų dalyvių.rieveiksmiams *artimas* skolintinis modalinis žodis *rodas* anuomet jau buvo virtęs *rods*, plg.: *Rods norim išganytais buti* C 108.

Kaip jau buvo užsiminta anksčiau, D.Kleino gramatikoje randame beveik visus pagrindiniusrieveiksmių darybinius tipus, kuriuos turime ir dabartinėje kalboje. Štai jų pavyzdžiai:

Įvardiniai ir skaitvardiniai su priesaga *-aip*; *taip, šzitaip, kitaip, katraip, antraip, kaip, niekaip*. Iš jų *kaip* ir *taip* turi gale ir *-o*: *kaipo, taipo*. Kad tas *-o* čia kilęs iš senesnio *a*, aiškiai teberodo formos *taipag, taipajeg* (=taipajag) 'taipogi', plg.: *dūna taipajeg ir winas* G 173.

Įvardiniai su priesaga *-iek*: *kiek, tiek*. Kad D.Kleino tarmėje būta įvardžių *kiekas, tiekas*, iš kurių išriedėjorieveiksmiai *kiek, tiek*, rodo pavyzdys *isz kiekio žodžių ex tam paucis verbis*.

Įvardiniai su priesaga *-ur*: *kur, kur jeng, kurgi, niekur, wiffur, kitur*.

Įvardiniai su priesaga *-da*: *kada, tada, niekada, wiffada*. Artimą D.Kleino gramatikos lietuviškų pavyzdžių ryšį su liaudies šnekamąja kalba rodo *-da* priesagos variantai *-dai, -dais, -dos*: *wiffadai, wiffados, niekadai, niekadais*,

niekados.

Daugiausia D.Kleino gramatikoje, kaip ir apskritai kalboje, yra vardazodinių (ypač būdvardinių)rieveiksmių su priesaga *-(i)ai*, pvz.: *amžinay, drąsēy, gilley, ligēy, mažay, palaimingay, smarkiey, szirdingay, wiffiskay* G 136–138.

Dar labai mažai D.Kleino gramatikojerieveiksmių su priesaga *-yn*, pvz.: *aukštyn, tolyn, žemyn*. Jų nė lyginti negalima su dabartinėje kalboje išplitusiais šio tiporieveiksmais.

Kaip jau anksčiau pasakyta, iš tam tikrų D.Kleino gramatikos pavyzdžių galima daryti išvadą, kad jau prieš 350 su viršum metų Prūsijos lietuvių tarmėje tvirtai buvo susiformavęsrieveiksmių darybinis tipas su priesaga *-(i)omis* ir formavosirieveiksmių tipas su priesaga *-(i)ais*, plg.: *atwiromis, tilomis, flaptomis, pešćiomis, neticzomis, žinnomis* ir *kartais, pulkais*. Žinoma, šių tipųrieveiksmais anuomet dar negalėjo būti taip paplitę kaip šiandien.

Išskyrus prielinksni (o kartu irrieveiksmį) *pařskui*, gramatikoje nėrarieveiksmių su priesaga *-(i)ui*. Tai aiškintina arba atsitiktinumu, arba tuo, kad autoriaus tarmėje šisrieveiksmių tipas buvo dar visiškai negajus.

Prieveiksmių tipų įvairumą D.Kleino gramatikoje rodo ir tokierieveiksmai: *iřz tolo, iřz lauko, iřz apaćios*.

Beveik nežymu gramatikoje dalyviniųrieveiksmių. Iš jų terandame: *priđeranćiey, pripultiney*. Beje, pastarasisrieveiksmis neturėtų kelti abejonės: čia tikriausiai korektūros klaida, ir atstatytina *pripultinai*.

Jau vien išrieveiksmio skyriaus galima spręsti, kokia gyva ir ekspresyvi yra buvusi pati gramatikos autoriaus gimtoji tarmė. Toje gramatikoje randame tokiųrieveiksmių kaip *mažinteleý, mažtinteleý* paululum, ad minimum, *trumpinteleý* breviter, quam brevissime, *gražinteleý* pulchre valde. Jų reikšmės emocionalumą galėjo jausti ir deramai jį išreikšti lotyniškai tik iš liaudies gelmių kilęs, jau iš pat kūdikystės tarmę paveldėjęs žmogus.

Gramatikos autoriaus kalbos gyvumą bei liaudiškumą rodo ir paralelinių formų įvairovė, pvz.: *todel, todelei, todrin, kodel, kodėlei, kodrin, dabar, dabarteli, dabartelei*. Tik gyvina gramatikos autoriaus kalbą tokierieveiksmai kaip *pernay* ante annum, *už užpernay* ante biennium, *propernay* ante triennium, *tūjau, tūjaus, weikiey, atgalos (=atgalios), pirmay* antea, olim. Šaliarieveiksmių *mažay, pamažay* pasitaiko ir trumpintinių formų *maž, permaž, bemaž*, kurios taip būdingos liaudies gyvajai kalbai.

Iš to, kas pasakyta apie D.Kleino gramatikosrieveiksmį, išplaukia tokios išvados:

1. Jau vien D.Kleino veikalo "Grammatica Litvanica..."rieveiksmio skyriaus analizė rodo, jog pats tas veikalas — tai pirmoji mokslinė ir norminė lietuvių kalbos gramatika, o jame įdėtasrieveiksmio skyrius — tai pirmas lietuvių kalbosrieveiksmio nagrinėjimas lituanistikos istorijoje.

2. Trumpas, bet labai turiningasrieveiksmio skyrius stebina skaitytoją autoriaus užmoju pateikti kiek galint išsamesnįrieveiksmių darybinių tipų ir atskirų reikšmių vaizdą. Gramatikoje randame beveik visų pagrindiniųrieveiksmio darybinių tipų pavyzdžių: su priesagomis *-(i)ai, -(i)omis, -ais, -yn, -aip, -ur, -iek*. Iškeliama net septyniolikarieveiksmio semantinių skyrelių.

Prielinksnis. D.Kleinas prielinksnius (G 140–141) pirmiausia skirsto į skiriamuosius ir neskiriamuosius (mūsiškai — priešdėlius ir postpozicijas). Pastarieji yra tokie: *ap, api, at, par, pra, da, pi, na*. Skiriamieji esti vienskiemeniai (*pri, prie, prieg, pirm, be, tarp, del, po, už, pro, nūg, nū, izz, priesz, pas, pa, po, in, y, ing, per, ties, ik, ju, pra, pro*). Pastarajame sąrašelyje įdomūs du dalykai: tai, kad čia įrašytas prielinksnis *y (=į)* šalia *in* ir *ing*, taip pat tai, kad prielinksnius *pa* ir *pra* autorius laiko klaipeidiečių tarmės faktais šalia savo gimtosios tarmės faktų *po* ir *pro*. Tai rodo jo dėmesį ir jautrumą fonetikos ir tarmės dalykams. Prielinksniai *į* ir *y* jam yra to pat žodžio parašymo variantai.

Toliau suminimi dviskiemeniai prielinksniai: *tarpei, delei, arti, užu, iki, aplink, pagal, palig, Julig, apie, pokim* ‘akivaizdoje’, *pašku*, ir pareinama prie vadinamųjų neskiriamųjų prielinksnių iliustracijos su vardais, veiksmažodžiais ir įvardžiais: *apgalu* ‘nugaliu’, *apkalbeimas, apikalbis* ‘apkalba’, *atdūmi, parpūlu, daraszau, padūmi*; reikšmė ”į vietą” nusakoma formomis *Diewop, manespi, manesp, miestana, miestan, miestumpi, jufumpi, mufumpi, miestump, jufump, mufump*, o reikšmė ”vietoje” — formomis *Ponip Diewip, manip, manimp, tawipi, tawimp, sawip, sawimp, kitamp, newienamp*.

Kaip prielinksniai *į* ir *y*, taip ir priešdėliai *į-* ir *y-* D.Kleinui tėra tapatūs variantai. Pavyzdžiai *ineimi* ir *infidūmi prazuvon* ‘leidžiuosi pavojun’ rodo dar priešdėlio *in-* gajumą.

D.Kleino gramatikoje taikliai pastebėtas ir kai kuriųrieveiksmių vartojimas prielinksniškai, pvz.: *arti miesto, pokim Diewo, widuj miesto, lauke bažnyčios* G 166.

Apie prielinksnių vartojimą kalbama sintaksės skyriuje (G 167–169), kur jie išdėstyti pagal linksnius, su kuriais vartojami. Čia krinta į akis pirmosios gramatikos autoriaus prielinksnių vartojimo pavyzdžių pernelyg didelis trumpumas, jų nepilnumas, visiška pilnų sakinių stoka, bet pačios prielinksnių konstrukcijos išdėstytos labai nuosekliai. Jos palyginti nedaug skiriasi nuo dabartinių konstrukcijų. Pavyzdžiui, dabar neatitiktų normos autoriaus konstrukcijos *pirm daug metu, ant garbės, pas dešinę, aplink teisybę* (=prieš daug metų, garbei, dešinėje, apie teisybę); *pas dešinę, pro mielą Diewą, aplink teisybę* (= dešinėje, per? mielą Diewą, apie teisybę); *pagal, palik tiesôs, prieg manę, prieg tawe* (=pagal tiesą, prie manęs, prie tavęs); *po trims dienoms, po šwentai Traicei, po wisam swietui, po wisas žmones* (=po kairei rankai, po trijų dienų, po šventos Trejybės, po visą pasaulį, po visus žmones). Čia nurodyti prielinksnių vartojimo nesutapimai su dabartine norma veikiau yra senosios kalbos faktai, o ne kity kalbų įtakos padariniai.

Kadangi visi kiti D.Kleino nurodyti prielinksnių vartojimo atvejai visiškai sutampa su šiuolaikine norma, tad apie juos čia ir nekalbama.

D.Kleino, kaip ir kity senųjų gramatikų autorių, priešdėliai suplakti su prielinksniais. Priešpaskutinis šios gramatikos skyrelis (G 169–173) pavadintas ”De Praepositionum Significatione in Compositione”. Pagal antraštę ieseitų, kad čia kalbama apie prielinksnius, o iš tikrųjų lotynišku žodžiu *compositio* čia vadinamas priešdėlėtas žodis. Taigi čia kalbama apie priešdėlių reikšmes. Tai, be abejo, pirmas lituanistikos istorijoje lietuvių kalbos priešdėlių reikšmės nusakymas. Pradėdamas šį skyrelį autorius sakosi no-

ris dar paminėti kai kurių prielinksnių (o iš tikrųjų — priešdėlių) "aiškiai emfatinės reikšmės". Gretindamas gimtosios kalbos faktus, jis stengiasi paaiškinti lietuvių kalbos priešdėlių (jo supratimu — neskiriamųjų prielinksnių) reikšmes, dėstydamas juos visus alfabetiškai. Pavyzdžiui, *ap*, *api*¹ pirmiausia siejamas su lotynišku *circum* 'aplink' (*apstoti*, *apipiaustiti*), toliau — su lot. *desuper* 'iš viršaus' (*apipilu*), dar toliau nurodomos to priešdėlio įsigijimo ir viršijimo reikšmės (*apturėti*, plg. lenkų *otrzymać*, *apgalėti*, *apżaidzić*), ketvirtoje vietoje keliama intensyvumo reikšmė (*apšidžiaugti*, *apfakyti*) ir penkta yra sumažinimo reikšmė (*apiplekes*, *apipiaustytis*).

Panašiai šioje gramatikoje aiškinamos ir kitų priešdėlių reikšmės: *at* gretinamas su lot. kalbos *de*, *re*, *iš* — su *ex*, *nu* — su *de*, *par* — su *re*, *per* — su *per*, *trans*, *pra* — su *trans*, *ultra*, *pri* — su *ad*, *su* — su *cum*. Žinoma, tokiu gretinimu autorius negali paaiškinti visų priešdėlių reikšmių, todėl daug kur griebiasi aprašomojo aiškinimo. Pavyzdžiui, sugretinęs *pri* su lot. *ad* (*prieimi*), autorius sako, jog tas priešdėlis kartais suintensyvina paprasto veiksmazodžio reikšmę (*prisakau*), o su veikiamosios rūšies sangražiniais veiksmazodžiais turi tam tikrą emfatinę reikšmę (*prisiteikinėju* 'prisibėgioju', *prisimiegojau*, *prisiklausau*, *prisigeru*).

Žinoma, toks priešdėlių reikšmių aiškinimas dar labai trūktinas, nepilnas, bet negali čia mūsų nestebinti tas faktas, kad jau pirmojoje lietuvių kalbos gramatikoje aiškinamos priešdėlių reikšmės, ko nerandame dar daugelyje vėlesnių gramatikų. Jau vien tai rodo didelį pirmosios gramatikos autoriaus įsigilinimą į gimtosios kalbos prigimtį ir didelę jo kalbinę bei gramatinę nuovoką.

Jungtukas. Pirmojoje lietuvių kalbos gramatikoje (G 142–143) iš karto, be jokios įžangėlės ir be jokio apibrėžimo, pateikiamos bent devynios jungtukų grupelės: 1. jungiamieji (*ir*, *bei*, *irgi*, *a*, *teipag*, *taipajėg* 'taip pat'), 2. sąlygos (*jey*, *jeygi*, *jeig*, *jeine*, *kitaip*), 3. skiriamieji (*ar*, *argi*, *alba* 'arba', *arba*, *ben* 'ar', *buk-buk*, 'arba-arba', pvz.: *buk geri*, *buk pikti*), 4. priešpriešiniai (*bet*, *bettaig* 'tačiau', *tiktai*, *lysz* 'tik', *wienok*), 5. nuolaidos (*kacz*, *kaczei*, *norint*, *jeib*, *jeigi* 'nors', *taczau*), 6. priežasties (*nes*, *nefa*, *nesang* 'nes', *jog*, *kadangi*, *jeib*, *idant*, *jeng*, *kaip*, *kada* 'kad'), 7. išvados (*todel*, *todelei*, *todrin*), 8. sąryšio (*priegtam* 'be to', *potam* 'po to', *kaip*, *tapagalaus*, *galáufey*, *paskiáufey*), 9. papildomieji (*nes*, *jau*, *jeg*, *gi*, *gu* 'ar', *aszgu?* 'ar aš?', *tugu?* 'ar tu?').

Šios gramatikos jungtuko skyriaus gale yra autoriaus veikiausiai iš lotynų k. gramatikų paimta pastaba apie tai, kad kai kurie nekaitomieji žodžiai (*particulae*) dėl reikšmės įvairumo tampa tai prieveiksmiais, tai jungtukais, tai prielinksniais. Pavyzdžiu čia imamas žodis *ar*, kurį autorius laiko prieveiksmiu, kai ko nors klausiama, ir jungtuku — kai kas nors išskiriama. Tokia nuomonė, žinoma, išplaukia tik iš to, kad dalelytė čia laikoma prieveiksmiu. Čia pat pateikta ir kita autoriaus pastaba, kad žodžiai *priegtam*, *potam*, *wel*, *galáufey*, *tapagalaus* yra eilės prieveiksmiai tada, kai eina su veiksmazodžiais aplinkybei reikšti, ir jungtukai tada, kai jungia ar tęsia žodžius bei mintis. Ši pastaba įdomi tuo, kad rodo autoriaus įsigilinimą į vieną svarbiausių prie-

¹Beje, D.Kleino čia pridėtas ir *apie*, bet, matyt, iš inercijos, nes toks priešdėlis neilustruojamas.

veiksmio funkcijų — aplinkybės reiškimą, ir tuo, kad čia taip pat suvokiama paminėtų žodžių tam tikra jungiamoji reikšmė.

Idomijų pastabų apie jungtuką dar randame ir paskutiniame gramatikos skyrelyje (G 173–174). Čia pirmiausia teigiama, kad jungtukas *ir* jungia daugelį daiktų, o *bei* — paprastai du daiktus arba tik du daiktus, pvz.: *ir šzis, ir tas, ir ansai; Bei Săule bei Menŭ pames šzwiefybe; ir dangus, ir žėme, ir Angelai ir žmones tur Diewo garbę apsakyti; bei gerieji, bei piktieji, beigi kožnas žmogus*. Kartais *bei* išreiškias lotynų kalbos *tam-quam*: *bei a šz, bei tu*. Taigi *bei*, kaip matome, senojoje kalboje galėjo jungti ir daugiau kaip dvi vienasrū es sakinio dalis.

Taipajeg 'taip pat' dažnai pasakomas ir su *ir*: *dŭna taipajeg ir winas*.

Kada reiškia ir 'kad': *taip šilpnas tapa, kada ir tą dieną numirre* (vietoj *kad, jog ir tą dieną numirre*).

Jungtukų, ypač prijungiamųjų, vartojimo svyravimą bei nepastovumą rodo tai, kad, pavyzdžiui, priežastis ar tikslas nusakomi pramaisiui žodžiais *jeib, idant, jeng, kaip, kada, kad*: *kada (kaip, jeib) pakajus butu ant žėmes; idant (jeib) šzwentay giwentumb.m; jeng ilgay giwėšī ant žėmes; bijaus, kaip (kad) negalėšī tai ištaišyti; pareitis Wirausybei, idant nufidėjimai be karônes nepašiliktū; štowīšis tefidaboja jeib nepultu*.

J a u s t u k a s. Apie jaustukus D.Kleino pasakyta (G 143), kad jie vartojami dvasios būsenai arba gestams. Čia labai teisinga mintis, kad jaustukais reiškiamos dvasios būsenos, vadinasi, jausmai, emocijos, bet jokiū būdu jie negali išreikšti gestų: jie tegali būti palydimi gestų. Šioje gramatikoje tenkinamasi tik jaustukų suminėjimu. Jų priskaičiuota septyni būreliai: 1. sušukimo (*o, ak!*), 2. meilumo (*meilul, aukfut*), 3. juoko (*ā ā ā*), 4. skausmo (*ay, ak, deja, ayman!*), 5. sudraudimo (*a, o, ba*), 6. keiksmo (*czui, tfui*), 7. tildymo (*titsz, štitšz, št ir štyl*, kuris nurodomas kaip klaipėdiškių tarmės faktas).

Iš suminėtų jaustukų tik *štyl* yra germanizmas, visi kiti — lietuviški. D.Kleinas nepateikia nė vieno ištiktukų vartojimo atvejo: sintaksėje apie juos nė neužsimenama. Beje, jungtuko skyriuje yra keista pastaba, kad jungtukas *a* 'o' pereinas į jaustukų klasę. Tai, žinoma, neįmanomas dalykas.

II. K.Sapūno ir T.Šulco "Compendium Grammaticae Lithvanicae"¹

P r i e v e i k s m i s. Kaip spėjama, K.Sapūnas savo gramatiką, jo pavadintą "Nomenclator", galėjo būti parašęs jau apie 1643 m., vadinausi, dešimčia metų anksčiau, negu išėjo D.Kleino "Grammatica Litvanica". 1651 m. jis buvo gavęs Karaliaučiaus universiteto leidimą ją išleisti, bet tuo leidimu nepasinaudojo dėl nežinomų priežasčių. Viena iš jų galėjo būti tai,

¹ Compendium Grammaticae Lithvanicae Theophilii Schultzen, Past. Cat-tenov., Regiomonti... 1673 (toliau sutr. Sap).

kad tuo pat laiku jau buvo parašyta geresnė ir platesnė D.Kleino gramatika, su kuria K.Sapūnas turėjo būti susipažinęs, nes jos rankraštį D.Kleinas jam, kaip savo bendradarbiui, buvo pasiuntęs ilgesniam laikui. J.Gerulio spėjimu, K.Sapūnas D.Kleino gramatikos rankraščiu plačiai pasinaudojęs savo "Nomenclator'ui", kurį jau kitu vardu — "Compendium Grammaticae Litthvanicae" — 1673 m. išleido T.Šulcas.

Apskritai paėmus, visose senosiose lietuvių kalbos gramatikose, be bendrybių bei panašybių, randame taip pat apščiai skirtybių, rodančių, kad jų autoriai, nors ir naudojosi vienas kito darbu, vis dėlto stengėsi kurti savarankiškas, originalias gramatikas. D.Kleinas ir Sapūnas artimai bendravo, todėl turėjo gerai pažinti vienas kito darbą. T.Šulcas vėl, redaguodamas ir rengdamas spaudai K.Sapūno gramatiką, negalėjo nenusižiūrėti į tuo metu vienintelę jau paskelbtą D.Kleino gramatiką. Tik tuo galima paaiškinti gausias tų gramatikų bendrybes bei panašybes.

Jau minėta, kad tose gramatikose, be bendrybių bei panašybių, apstu ir skirtybių. Kad jų autorių turėta atskiri sumanymai, užmojai ir planai, rodo ir K.Sapūno bei T.Šulcorieveiksmio skyrius, kuris gerokai nutolęs nuo D.Kleino gramatikos atitinkamo skyriaus. Pirmiausia jau pati to skyriaus pradžia labai skirtinga: D.Kleino gramatikojerieveiksmio skyrius pradedamas pastebėjimu, kad, be kaitomųjų žodžių, yra ir nekaitomųjų, iš kuriųrieveiksmis laipsniuojamas (vadinasi, bent iš dalies kaitomas); toliau sakoma, kad lietuvių kalbosrieveiksmis turi daug reikšmių, kaip ir lotynų bei graikų kalbose, ir pereinama prie tų reikšmių dėstymo paėiliui. K.Sapūno ir T.Šulco gramatikosrieveiksmio skyrius pradedamas visiškai kitaip: visų pirma čia sakoma, kadrieveiksmiui būdinga reikšmė ir laipsniavimas, toliau tvirtinama, kadrieveiksmio reikšmių labai gausu ir galiausiai išskaičiuojamos tos reikšmės kartu su labai negausiais jas iliustruojančiais pavyzdžiais — daugiausia atskirais žodžiais (rieveiksmiais, bet taip pat ir dalelytėmis, o kartais net vienu kitu modaliniu žodžiu, jungtuku ar net jaustuku), nepateikiant nei junginių, nei sakinių. Prieveiksmio reikšmių skyrelių čia ypač daug — net 24, o D.Kleino gramatikoje, kaip matėme, jų pateikta 17. Tokįrieveiksmio reikšminių skyrelių gausumą K.Sapūno ir T.Šulco gramatikoje, kaip ir kitose to meto gramatikose, reikia aiškinti taip pat tik tuo, kad pagal senųjų gramatikų tradicijas prierieveiksmių buvo priskiriamos visos dalelytės, modaliniai žodžiai, kartais vienas kitas prielinksnis, jungtukas ar net jaustukas, pvz.: *O, ak, jeib* (plg. D.Kleino *Ey, nuggi*).

K.Sapūno ir T.Šulco gramatikosrieveiksmio skyriuje nėra nė vieno reikšminio skyrelio, kuris visiškai sutaptų su D.Kleino gramatikos atitinkamu skyreliu. Tai irgi rodo, jog tų gramatikųrieveiksmio skyriai parašyti savarankiškai. Sutampa kartais tik kurie ne kurie ilustraciniai pavyzdžiai, bet tai negali rodyti autorių nesavarankiškumo: toks sutapimas neišvengiamas visų laikų ir visų kalbų gramatikose.

Čia kalbamos gramatikos skirtingumą nuo D.Kleino gramatikos, o kartu ir jos originalumą rodo dar ir tai, kadrieveiksmio skyriuje čia nėra neužsimenama apie suprieveiksmėjusias daiktavardžių ir įvardžių postpozicinių linksnių formas, kurios labai įžvalgiai įkomponuotos į D.Kleino gramatikosrieveiks-

Prieveiksmių laipsniavimas abiejose gramatikose aiškinamas visiškai originaliai ir savitai: D.Kleino gramatikoje laipsniavimas pailiustruotas pasta-
bų skyrelyje, o K.Sapūno ir T.Šulco gramatikoje prieveiksmių laipsniavimas
pateiktas kaip trečioji prieveiksmio skyriaus dalis, kur laipsnių formos grin-
džiamos dvejopai: vienos iš jų (pvz.: *Gerrai*, *Gerriaus*, *Gerriaušei*) susijusios
su laipsniuojamais būdvardžiais, o kitas esanti nulėmusi pati vartosena (pvz.:
Daug, *Daugiaus*, *Daugiaušei*). Ypač įdomi yra tokio pagrindimo pabaiga, nes
iš tikrųjų prieveiksmio *daug* ir atitinkamo būdvardžio ryšys nebesuvokiamas
kalbančiojo ne tik dabar, bet jau prieš šimtus metų jis buvo išblukęs. Aukštes-
niojo laipsnio formos, kaip ir D.Kleino gramatikoje, baigiasi *-s*: *Aukščžiaus*,
Piktčiaus.

K.Sapūno ir T.Šulco (kaip ir D.Kleino) gramatikoje pagrindinę pateiktų
prieveiksmių dalį sudaro daugiausia patys populiariausi (ir dabar vartojami)
žodžiai. Senesnių ar retesnių prieveiksmių čia labai maža. Iš tokių galima
paminėti tik *Kartunta* 'kada nors' (plg. tą patį prieveiksmį D.Kleino grama-
tikoje), *Szonai* 'čionai', *Kurstel*, *kurstellai* 'toli', *Katrul* 'į kurią pusę, į kur',
Waggikšznai 'vogčia, slaptai', *Foritoi* 'poryt'. Iš kitų nekaitomųjų kalbos
dalių retesnių ar senesnių žodžių, šioje gramatikoje laikomų prieveiksmiais,
galima paminėti dalelytes *Wei*, *Anaskat* 'štai', *Sziskat* 't.p.', jungtukus *Pirm*
neng, *Nengnėkaip*.

Čia, kaip ir D.Kleino gramatikoje, yra taip pat prieveiksmio sintaksės sky-
relis, bet jis čia nepalyginti tikslesnis ir kompaktiškesnis už atitinkamą D.Klei-
no gramatikos skyrelį. Pirmiausia šiame skyrelyje prieveiksmis nesuplaktas
su kitomis nekaitomomis kalbos dalimis (D.Kleino gramatikos analogiškame
skyrelyje visa tai suplakta). Bet svarbiausia yra tai, kad K.Sapūno ir T.Šulco
gramatikoje labai ryškiai nusakyta pagrindinis prieveiksmių ryšys su kito-
mis kalbos dalimis — mūsiškai tariant, šlijimas (žr. šios gramatikos 87 pusla-
pio teiginį: "Adverbia Lithvanorum, Latinorum more, junguntur Verbis, vel
Nominibus. Interdum aliis Adverbiis"). Toliau gramatikoje iliustruojamas
šlijimas pirmiausia prie veiksmažodžių (*Maž dumoja*, *Tawo gromatos didei*
laukiu, *Stebuklingai wadžioja*), dalyvių (*Piktai daręs*, *Geraį fakęs*), vardažo-
džių, ypač būdvardžių (*Labai baugus*), ir galiausiai — prie pačių prieveiksmių
(*Didei palaimingai išžtaiše Kiellione*, *Labai gerai*, *Nelabai gražei*). Tai rodo
puikų K.Sapūno, o gal kartu ir T.Šulco, kalbos mokėjimą, jų didelę kalbinę
erudiciją.

Šia proga pravartu dar pridurti, kad ir kitų K.Sapūno ir T.Šulco grama-
tikos nekaitomųjų kalbos dalių skyriai parašyti visiškai savarankiškai ir origina-
liai — skirtingai nuo atitinkamų D.Kleino gramatikos skyrių. Imkime, pavyz-
džiui, tų gramatikų prielinksnio skyrius. Čia ne tik tų skyrių planai skirtingi,
bet ir pats turinys bei pateiktoji medžiaga. D.Kleino gramatikoje prie vadina-
myjų "neskiriamųjų" (inseparabiles) prielinksnių priskirtos net postpozicijos
-p(i) ir *-n(a)*, pvz.: *Diewop*, *manesp*, *miestana*, *miestan*, *miestumpi*, *jufumpi*,
miestump, *jufump*, *mufump*, *Ponip* *Diewip*, *manip*, *manimp*, *tawipi*, *tawimp*,
sawipi, *sawimp*, *kitamp*, *newienamp*. Analogiškame K.Sapūno ir T.Šulco gra-
matikos skyriuje apie "prielinksnius" *-p(i)*, *-n(a)* nė neužsimenama, nors ir
čia su prielinksniais suplakti ir visi priešdėliai (pastarasis faktas ir yra, galima
sakyti, vienintelė čia kalbamų skyrių bendrybė).

Nevienodi tose gramatikos ir jungtukų bei jaustukų skyrių išdėstymo planai, pateikti pavyzdžiai bei patys turiniai. Pavyzdžiui, jungtuko skyrius D.Kleino gramatikoje ne tik daug išsamesnis, bet ir tikslesnis bei turtingesnis, nes čia, lotynų kalbos gramatikos pavyzdžiu, mėginama nusakytirieveiksmių, prielinksnių ir jungtukų santykį, teigiant, kad kai kurie nekaitomieji žodžiai gali eiti čiarieveiksmiu, čia prielinksniu, čia jungtuku. Pavyzdžiui, žodžius *priegtam*, *potam*, *wel* 'vėl', *galaufey*, *tapagalaus* D.Kleinas laiko eilėsrieveiksmiais, kai jie jungiami su veiksmazodžiu aplinkybei reikšti, o jungtukais tada, kai jie jungia arba tęsia žodžius bei sakinius (G 143). K.Sapūno ir T.Šulco gramatikos jungtuko skyriuje nėra nė vienos tokios apibendrinamosios pastabos, o tai dar ryškiau rodo, kad tų gramatikų autoriai bent šiuo atžvilgiu dirbo savarankiškai.

Baigiant pastabas apie K.Sapūno ir T.Šulco gramatikosrieveiksmį ir jo santykį su D.Kleino gramatikos analogišku skyriumi, prieinama prie tokių išvadų.

1. Bentrieveiksmis ir kiti nekaitomųjų kalbos dalių skyriai K.Sapūno ir T.Šulco gramatikoje yra visiškai skirtingi nuo D.Kleino gramatikos atitinkamų skyrių. Taigi tų gramatikos skyrių autorių dirbta visiškai savarankiškai.

2. D.Kleino gramatika yra žymiai išsamesnė ir tobulesnė už K.Sapūno ir T.Šulco gramatiką. Tai matyti jau vien palyginus tų gramatikų nekaitomųjų kalbos dalių skyrius.

3. Abiejų gramatikų autorių dažnai nurodoma į lotynų, kartais ir graikų (o D.Kleino net ir hebrajų) kalbas bei jų faktus. Iš to matyti, jog dirbant jų orientuotasi į klasikinių kalbų gramatikas. Tai jiems padėjo tiksliau nustatyti lietuvių kalbos dėsnius, bet kartu buvo ir tam tikras "kurpalis", ne visada atitinkantis lietuvių kalbos prigimtį.

4. K.Sapūno ir T.Šulco gramatikoje krinta į akis pavyzdžių negausumas, pilnesnių sakinių stoka, pernelyg didelis sintaksės skyriaus konspektiškumas. Bent iš dalies visa tai būdinga ir D.Kleino gramatikai.

5. Abi čia minimos gramatikos yra žymus lietuvių kalbos mokslo laimėjimas XVII amžiuje. Jos turėjo didelę reikšmę lietuvių literatūrinės kalbos normalizacijai ir ugdymui, ypač Prūsų Lietuvoje.

Prielinksnis. Pagal savo meto tradiciją K.Sapūnas ir T.Šulcas prielinksnius skaido (Sap 69–70) į du būrius: skiriamuosius ir neskiriamuosius. Pastarieji – tai ne kas kita kaip priešdėliai.

Skiriamieji prielinksniai čia išdėstyti pagal linksnius, su kuriais jie vartojami, arba, kaip gramatikoje sakoma, kuriuos jie valdo (regunt.) Su *k i l m i n i n k* u: *Ant*, *Be*, *Arti*, *Delei*, *Tarp*, *Prie*, *prieg*, *Nū*, *Nūg*, *isz*, *Pirm*; su *g a l i n i n k* u: *Priesz*, *Paskui*, *Per*, *Apie*, *Aplink*, *Pro*, *Pas*, *I*, (= *i*) *ing*, *in*, *Linkai*; su *n a u d i n i n k* u: *ik*, *ikki*; su *k i l m i n i n k* u ir *g a l i n i n k* u: *usz*, *Pagal*; su *j n a g i n i n k* u: *Po*, *Su*, *Ties*.

Neskiriamieji prielinksniai (mūsiškai – priešdėliai, quae separatim extra Compositionem non usurpantur) yra šie: *Ad* (= *at*-): *Adgawnu*; *Ab*, *Ap*, *Appi*, *Apfi*: *Abbarftau*, *Apslepju*, *Apsfikabinnu*, *Apturriu* 'ich überkomme'; *At*, *atta*: *Attadūmi*, *Atszwencziu* 'entheilige', *Atwerriu* 'mache auf'; *Par*: *Pardūmi*, *Parmetu* 'werfe nieder', *Pareimi* 'komme zu Hause'; *Is* (?), *Isfi* (= *įsi*-, *išsi*-?): *Isfimettu* "?"; *Nu*: *Nuimmu*, *Numettu*; *Pra*: *Prawarau*, *Pra*-

riju; Pri: Priimu; Pa: Pawargstu, Paimmu; Besfi: Besfipefziu (= besipešu), Besfimusz; Be: Begerriu, Bewalgau, Bėmiegmė.

Šis prielinksnių skyrelis labai trūktinas. Kai kurie priešdėliai net neaiškūs (*Is, Isfi*), yra neaiški forma (*Besfipefziu*). Idomu tai, kad nors pati gramatika parašyta lotyniškai, čia patekusių priešdėlių reikšmės nusakomos vokiškai. Matyt, autoriams lietuvių ir vokiečių kalbų santykis buvo artimesnis negu lietuvių ir lotynų, nors lotynų kalba jų puikiai mokėta.

Apie prielinksnių daug išsamiau kalbama šios gramatikos sintaksės skyriuje (Sap 88–93). Tai vienas išsamiausių prielinksnio sintaksės skyrelių pirmosiose lietuvių kalbos gramatikose. Čia irgi prielinksniai išdėstyti pagal jų valdomus linksnius ir pagal reikšmes, nusakomas lotyniškais prielinksniais. Kiekvienai reikšmei pateikta iliustracijų, daugiausia iš Šventojo Rašto Senojo ir Naujojo Testamento su teksto nuorodomis. Šalia kiekvienos tokios iliustracijos duotas lotyniškas, o kartais net graikiškas atitikmuo. Vadinas, čia išryškėja tikras mokslinis aparatas, rodantis labai kruopštų autorių darbą.

Štai kaip jie sintaksėje dėsto prielinksnių ant.

I. Praepositiones aliae regunt Genitivum, ut:

1. Ant/ significat

(1) Super; ut: *Iftacziau sawo Karalių ant Zion švento mano kalno* Psal 2,6. *Constitui meum Regem super Zion montem sanctum meum.*

(2) In, ut: *Jo nepalaima bus ant jo Galwôs ir jo Siuštumas ant Momenies* Psal 7,17. *Ejus infortunium convertitur in caput ejus, & ipsius iniquitas in verticem ejus descendet. Słlowek kurs nėžengia ant Kielio Griefsznujû* Psal 1,1. *Beatus qui non ambulat in viâ peccatorum.*

Toliau vietos taupymo sumetimais šioje prielinksnio sintaksės apžvalgėlėje tenkinamasi daugiausia lietuviška medžiaga, kuri pati savaime yra svarbiausia tiriant pirmąsias gramatikas.

Kiti prielinksniai su kilmininku.

Be: *Jei annus kurie manę bė priežasties nėapkente persekdinėjau; Jie nėkėnczia manę be priežasties. Arti: Arti Miesto gywena; Delei: Jei ką kėncziėte delei Teisybes; Delei Nėprieteliû mano taifyk tawo Kielę; Nė tikint delei Džiauksmo; Išžtrenk jūs delei jų didžiû Peržengimû. Tarp: Apreikfzkite tarp žmonû (= žmonių) darbus jo; Ir ant to wisfo yra tarp musû ir jusû didis Tarpas. Pri, Prie, Prieg: Ar buwai prie Sudžios?; Bet Diewas yra prie Gimmines Teisiujû; Nėsedziû prieg nelabujû žmoniû. Nû, nûg: Nû Tiewo fzwesybies Afz saugmies nû Griekû; Atmeskime nûg sawes jų wirwes; Ir jusû Džiauksmo nėims nėwiens nû jusû. Išž: Ir nė wiens išž jusû nė klausia manę Kai ουδεις εκ υμῶν ἐρωτᾶμε, Et nemo ex vobis interrogat me Joh 16, 5; Káltins swietę išž Grieko ir išž Teisybes, ir išž Sudo. Pirm: Szittai afz siuncziû mano Angelę pirm weido tawo, kursai pagatawyt turrės Kielę pirm tawę; Taifyk Kielę sawo pirm tawę.*

Su galininku. Priesž: Ponai rodiąa 'tariasi' tarp avęs priesž wiefšpatį. Pagal: Absjudyk manę pagal Teisybę mano: Jis užmok man pagejol (= pagal) Čzystybę Rankû mano. Paskui: Tasfai yra kurs paskui manę ateis, kurs pirm manę buvo. Per: Mifstre, per visę naktį dirbom, o nieko negawom. Apie: Kas parafšyta yra apie manę Zokanė Možesžiaus; Apie Jezu Nacarenfkgjį. Aplink, aplinkui: Aplink Miestę, Αμφιτήν πόλιν, Circa urbem. Pro: Nė pro

tawę walgis padetas, Non pro te cibus appositus; Pro Diewą praśzau tawę, Per Deum rogo te. Pas: Ir stojôs potam kaip prisiartinojosi Jerikopi Aklas nê kursai sedejo pàs Kielą zebrawodams. I, ing: Eikit į Miestelį; O Jezus įejęs ing Laiwą perfiyre; Ir kaip anie weizdejo įng Dangų. Linkai: Miestang linkai.

Su kilmininku ir naudininku. *Ik, Ikki: Ir žodžei jû ikki krašťtû Swieto; Szittai su jumis esmi ik Swieto galui.*

Su kilmininku ir galininku. *Ufz: Tu ufz mano Pakalos flapdawais; Ir nekalbu jums jûg turreczia melft Tewą ufz jus.*

Su kilmininku, naudininku, galininku ir įnagininku. *Po: Ir po asztûniû Dienû wiel buwo jo Pafiuntinei widduje; Ir statys Avis po Deszinei; Po Miestą waikščziodams; Apgink manę po Pawesiu Sparnu (= sparnų) sawo.*

Su įnagininku. *Ties: Ir stowês ties Sunumi žmogaus. Su: Kadda su jumis buwau; Su Szwentefseis Szventas esfi; Su Diewu didzius Darbus isztaijsim.*

Iš retesnių faktų čia reikia paminėti prielinksinį pirm 'prieš', kuris gramatikoje nurodomas ne tik laiko, bet ir vietos santykiui reikšti. Čia pateikta prielinksnio *pro* vartosena labai skiriasi nuo dabartinės, plg.: *pro tawę* 'prieš(ais) tave', *Pro Diewą* 'Dievo vardu'. Tas pats pasakytina ir dėl *linkai* vartosenos su galininku (*Miestang linkai*) bei dėl neaiškos formos *flapdawais* (=slėpdavais?).

J u n g t u k a s čia (Sap 70) be jokio apibrėžimo ir be jokios išangėlės dėstomas pagal funkcijas, kurios nusakomos lotyniškais terminais *copulativae, disjunctivae, discrectivae* ir t.t. Taigi jie čia paskirstyti taip: 1. sujungiamieji (*Ir, Bei*), 2. skiriamieji (*Ar, Argu, Alba, abba*), 3. atribojamieji, priešinamieji ir prijungiamieji (*Bet, Bettaig, Kaczei, Czistu, Tacziau, jûg*), 4. papildomieji, patvirtinamieji (*Butent*), 5. priežasties, sąlygos, paaiškinamieji (*Kaddang, Nesa, Jeine*). 6. pagrindžiamieji, išvardiniai (*Todiel, Togidiel*), 7. abejonės (*Beg, Beggu, Bau*), 8. mažybiniai (*Tikt, tiktay*).

Šis jungtuko skyrius labai jau trumpas — gal trumpiausias visose pirmosiose gramatikose. Antra vertus, jis labai netikslus ir nepilnas: aprėpia tik mažytę jungtukų dalį. Be to, ne visi čia jungtukais laikomi žodžiai iš tikrųjų ir yra jungtukai: *Czistu* 'lyg, tartum', *Beg, Beggu, Bau, Tikt, tiktay* — dalelytės. Užsimota čia pateikti net aštuonias jungtukų grupes, nurodyta net 14 lotyniškų tų grupelių pavadinimų, o pačių jungtukų čia vos 17. Dviem pavadinimais įvardytoje ketvirtojoje grupelėje duotas vienas jungtukas (*Butent*).

Nors ir toks visais atžvilgiais menkutis tas skyrius, vis dėlto bent jo pavyzdžiai veikiausiai iš niekur nenurašyti; paviršutiniškai nurašyta čia, be abejo, tik pati schema, bet ji visiškai neišplėtota.

Keletas žodžių apie jungtuką pasakyta dar ir skyrelyje "De Syntaxi Conjunctionis" (Sap 93–94). Įdomus čia toks lotyniškas jungtukų paskirties, funkcijos nusakymas: "Conjunctionum officium est connectere dictiones et sententias". Kadangi *dictio* reiškia ne tik posakį, junginį, bet ir žodį, tai toks jungtuko funkcijos apibūdinimas ne tik tikslus, bet ir trumpas. Kaip iliustracija čia pateiktas vienintelis sakinytis: *Bêt wiêl reggesiu jus, ir dziarkfis szirdys jusû, ir Dzauksmo jusû nê atims ne wiens nû jusû, ir annoje Dienoje manę nieko nê klâusfite*. Skyrelis baigiamas nieko naujo nepasakančia pastaba, kad sujungiamieji jungtukai jungia linksnius.

Jaustuko (Sap 72) išskirta net 9 grupelės, būtent: 1. nustebimo (*Ai, ei*), 2. pasipiktinimo (*O, ak, boddai*), 3. grasinimo (*Nu, nu*), 4. skausmo (*Ai, ei, ak*), 5. verksmo (*Ui ui ui*), 6. juoko (*ha ha ha*), 7. pasibjaurėjimo (*Tžui, czui, Pui*), 8. pajuokos (*aa*), 9. tildymo (*titcz, cit, st, pft*). Čia pat pasakyta, kad jaustukų ieškotina ir jie stebėtini kasdieniniame lietuvių pašnekesyje.

Ir tame menkučiame jaustukų sąrašelyje *boddai* (sl.) — joks jaustukas, o tik dalelytė, reiškianti 'lyg, tartum'. Jaustuko sintaksės skyrelyje (Sap 94) sakoma, kad lietuviai mažai teturi jaustukų. Lotynų įpročiu į kalbą jie dažniau įterpiami be linksnių, absoliučiai. Toliau vis dėlto mėginama susieti jaus'ukus su linksniais, teigiant, kad jie pritraukia (adsciscunt) linksnius, pvz.: *Ay, ei ei* kartais vardininką, kartais galininką (*Ay kokfai Paukfztis!*, *Eiei kokios flogos 'vargai', Ay Budą szio Cžeso!* 'O mores hujus temporis!'); *Ak, o* jungiami (junguntur) prie naudininko, kartais galininko ar šauksmininko (*Ak man Biednam!*, *Ak mane Biedną!*, *Ak griesšnafis žmogau!*); *Niunui* jungiamas prie naudininko (*Niunui taw!*), *Tui, czut, cit* — prie šauksmininko. Žinoma, tokia jaustukų sąsaja su linksniais yra dirbtinė. Tiksliau reikia laikyti autorių ankstesnį teiginį, kad jaustukai dažniau vartojami absoliučiai (t.y. savarankiškai).

III. F.Haacko "Anhang einer kurtzgefassten Litthauischen Grammatik"¹

Prieveiksmis. F.Haacko gramatikos trečioji dalis skirta nekaitomosioms (tiksliau sakant, nelinksniuojamosioms ir neasmenuojamosioms) kalbos dalims (prieveiksmiui, prielinksniui, jungtukui ir jaustukui) apibūdinti. Pats gramatikos autorius visas tas kalbos dalis vadina partikulomis (taigi dalelytėmis), plg. vokišką tos gramatikos trečiosios dalies nusakymą "Von den Particulis". O po to nusakymo pirmiausia ir eina prieveiksmio skyrius — "Von den Adverbiis".

Pirmųjų gramatikų prieveiksmio skyrių bendrybės dažnai galėjo lemti ne tiek autorių nusizūrėjimas į vienas kito darbą, kiek pats bendras aprašomasis dalykas — prieveiksmis.

Labiausiai į akis krintantis F.Haacko ir D.Kleino gramatikų bendrumas — daugelio tų pačių prieveiksmių pateikimas, kartais net išlaikant visiškai (arba beveik) tą pačią jų eilę, plg.: *čia, czonai, szicze, tenai, tenaigi, kitur, kur, kame, kur jeng, kurgi, wiffur, widui, laukie* (įstaistyta lauke) G 134 ir *Czia czonay, szicze, Tenay, tenaygi, aure, Kittur, Kur, Kame, Kur jeng, Wiffur, Widduj, Abifzalei, Lauke* H 322.

¹ Vocabularium Litthvanico-Germanicum et Germanico-Litthvanicum... nebst einem Anhang einer kurtzgefassten Litthauischen Grammatik... von Friedrich Wilhelm Haack... Halle, [1730] (toliau sutr. H).

Jau vien toks sugretinimas akivaizdžiai rodo, jog F.Haackas negalėjo nenu-sižiūrėti į D.Kleino gramatiką. Beje, K.Sapūno ir T.Šulco gramatikoje buvi-mo vietą (in loco) rodantysrieveiksmiai išdėstyti visai kita eile.

Pagaliau ir patys vietosrieveiksmių atskiri reikšmių nusakymai F.Haac-ko veikiausiai nukopijuoti iš D.Kleino gramatikos (žinoma, jeigu ne iš jiems abiem bendro kokio nors kito šaltinio), plg.: *in loco, de Loco, per Locum, ad Locum*.

Šiaip jau patsrieveiksmio skyriaus planas F.Haacko gramatikoje skiriasi tiek nuo D.Kleino, tiek nuo K.Sapūno ir T.Šulco gramatikų atitinkamų planų. Pirmojoje mūsų gramatikoje po visų reikšmių išdėstymo pateikti keturi punk-tai pastabų, kuriose pirmą kartą lituanistikos istorijoje a) iškeltas įnagininko bei vietininkorieveiksmėjimas, sugretintas su senovės graikų kalbos nau-dininkorieveiksmėjimu; b) paliesta *-(i)ai* priesagosrieveiksmių daryba iš būdvardžių; c) parodytas žodžio *kaip* vartojimas įvairiomis reikšmėmis: nusi-stebėjimorieveiksmio (*kaip geras ira Dievas mušu!*), pageidavimo dalelytės (*kaip man Dievas padetu!*, *kaip pakajus butu bei sandora!*), santykinio arba jungiamojo žodžio (*kaip žmogaus giwenimas ira, taip bus ir jo mirimas*), jung-tuko (*kaip Adomas puolęs buwo, pamete weidą Diewo; prisakyta ira žmogui, kaip giwentu nobažnay*). D.Kleinas žodį *kaip* tais atvejais laiko partikula, išskyrus pacituotą paskutinį sakinį, kur ir jo įžiūrimas jungtukas.

K.Sapūno ir T.Šulco gramatikosrieveiksmio skyrius pradedamas pora įžanginių pastabų, po kurių išdėstytos ir labai trumpai (kartais vos vienu žodžiu) pailiuustruotos 24rieveiksmio (iš tikrųjų dažnai dalelių ar kitų nekaitomųjų žodžių) reikšmės. Visas skyrius baigiamas laipsniavimu.

F.Haacko gramatikosrieveiksmio skyriuje krinta į akis žymiai didesnis pavyzdžių kiekis, aiškintinas tuo, kad rašydamas savo žodyną autorius buvo sukaupęs daugiau medžiagos negu kiti. Suprantama, ir čia šalia tikrų prie-veiksmių apskiai duota kitų nekaitomųjų kalbos dalių žodžių, kurie autoriaus traktuojami kaiprieveiksmiai.

Is retesnių ar įdomesniųrieveiksmių F.Haacko gramatikoje galima pami-nėti tokius: *Isz tiefos*, *Kur jeng* 'kame', *tiefogie* 'tiesiai', *tiefam* 't.p.', *Ténjau*, *szengu*, *Tengu*, *Namū* 'namo', *Katrul*, *Propérnay* 'prieš trejus metus', *Pory-toj*, *Pirmto*, *Dieniszkay* 'kasdien', *Nepalautinay*, *Kartunta* 'kada nors', *Kas metą*, *niekadai*, *niekadais*, *Walandėlę*, *potrećiaj* 'trečiašyk', *Szwéžey* 'nese-niai', *Tulas kartu* 'kartais?', *atpencz*, *Pridéranćiey*, *Rankszćiey* 'staiga, neti-kėtai', *Régimay* 'viešai, atvirai', *Powiffam* 'visai', *Palengway*, *pamažay* 'pa-mažu', *Trumpinteley*, *Taipojau*, *Nieku budu*, *podraugiey* 'drauge', *Skiru* 'sky-rium', *Pripultinay*, *nežinnomis*, *galausey*; plg. taip pat slavybes *Cziefu*, *Necziefu*, *Miernay* 'nuosaikiai', *Wiežlibay* 'patogiai, padoriai', *Noprofnay* 'vel-tui', *Abelnay* 'visiškai'.

Visi kiti F.Haacko pateiktirieveiksmiai niekuo ypatingu neišsiskiria iš dabartinėje kalboje vartojamųjų. Jie, kaip ir kitose čia minimose gramatikose, yra įvairios kilmės ir įvairių darybinių tipų: įvardiniai, būdvardiniai, daikta-vardiniai, veiksmažodiniai ar dalyviniai, su priesagomis bei priešdėliais ir be jų, kiti tiesiog išriedėję iš sustabarėjusių linksnių formų — visiškai tokie kaip ir dabar vartojamieji.

Iš nekaitomųjų kalbos dalių žodžių, kuriuos F.Haackas priskyrė prie prie-

veiksmių, nusižiūrėjęs į D.Kleino gramatiką arba į kitų kalbų gramatikas, galima paminėti dalelytes *Ar, Argi, argu, bau, bės, er, Arne, Ne, Neygi, artės 'gal', ben, Nuggi, Este 'tegu', Szlay, wey, te, tikt, tiktay*; jaustukas *ak, Ey, Ayman*; jungtukus *Butent, Kaip antay, jã*; modalinius žodžius *Tiesfa, Berod's, Beje, Pirmà, Antrà, Trečià*, plg. verstinį jungtuką *Wienok*, slavišką dalelytę *Lisz 'tik'*.

Įdomu tai, kad jau F.Haackas vartojo tokius ir dabar labai populiarius jungtukus kaip *Butent, Kaip antay*, modalinius žodžius *Tiesfa, Berod's, Beje*. Tokie faktai, kad ir gana paprasti, rodo gramatikos autoriaus kalbos artimą ryšį su liaudies gyvąją kalba. Šios gramatikos būdvardžio skyriuje, kur kalbama ir apie skaitvardžius (mat autorius juos priskiria prie būdvardžių),rieveiksmiais ("adverbia numeralia") laikomi net tokie junginiai kaip *wieną kartą, du kartu, tris kartus...*, *tri[ff]deszimts ir wieną kartą...*, *du szimtu kartu, tukstantis kartū*. Tai, žinoma, aiškintina tuo, kad surieveiksmiais, žiūrint į juos vien semantiškai, buvo suplakamos ne tik nekaitomosios kalbos dalys, bet kartais net kurie ne kurie kaitomųjų kalbos dalių žodžiai ar net žodžių junginiai. Antra vertus, gramatilis autorius galėjo ir jauste jausti bent dalies tokių jungtukų priartėjimą prierieveiksmių. Juk pakanka tokių jungtukų antrajam dėmeniui sutrumpėti dėl linksnio stabarėjimo, ir prisiliejęs jis prie pirmojo dėmens sudarys tikrą sudurtinįrieveiksmį, plg.: *wienąkart, dūkart, triskart...* Čia galima būtų dar priminti ir tokios pat darybos kitus šiuolaikiniusrieveiksmius, pvz.: *wienąsyk, dūsyk, trissyk...*, *pirmąkart, antrąkart, trečiąkart...*, *pirmąsyk, antrąsyk, trečiąsyk...*

Toliau svarbu pažiūrėti, kuo skiriasi: F.Haacko gramatikos (jau XVIII a. darbo) semantinėrieveiksmių klasifikacija nuo kitų dviejų pačių pirmųjų D.Kleino ir K.Sapūno bei T.Šulco gramatikų (dar XVII a. darbų) atitinkamos klasifikacijos.

Šių visų trijų gramatikųrieveiksmių semantinės klasifikacijos pagrindas yra vienodas —rieveiksmių leksinė reikšmė. Kadangi visose šiose gramatikose surieveiksmiais ištisai suplaktos dalelytės, kartais ir kurie ne kurie jungtukai, net jaustukai bei modaliniai žodžiai, tai įrieveiksmių semantinės klasifikacijos pagrindą įeina čia ir visų šių pastaryjų žodžių reikšmės, kurios dažniausiai labai subtilios, sklidžios ir neaiškios, kad net labai sunku ar tiesiog neįmanoma jų nusakyti. Pati klasifikacijos schema veikiausiai pasiskolinta iš klasikinių kalbų gramatikų, kurių panaudojimą lietuvių kalbos gramatikai aiškiai liudija lietuvių kalbos reikšmių gretinimas bei lyginimas su klasikinių kalbų reiškiniais, taip pat tokios užuominos apie tą gretinimą bei lyginimą kaip "more Graecorum, more Latinorum" arba "sicut apud Latinos" ir pan.

Klasikinių kalbų gramatikų įtaka bent iš dalies bus nulėmusi ir apylygi lietuviškų gramatikųrieveiksmio semantinių skyrelių skaičių. Tiesa, pirmu požūriu atrodo mažiausias tų skyrelių skaičius D.Kleino gramatikoje — 17, o didžiausias K.Sapūno ir T.Šulco gramatikoje — 24, bet iš tikrųjų ir D.Kleino gramatikoje laikorieveiksmiai paskirstyti į tris smulkesnes grupeles: esamojo, būtojo ir būsimojo laiko, o kiekybėsrieveiksmiai — taip pat į tris smulkesnes grupeles: skaičiavimo, įtempimo ir susilpnėjimo. Taigi ir D.Kleino gramatikoje pagrindiniųrieveiksmio semantinių skyrelių yra 17, o kartu

su tomis smulkesnėmis grupelėmis iš viso 22. F.Haacko gramatikoje tokių skyrelių 23.

Lotyniški tų skyrelių įvardijimai visose trijose gramatikose taip pat negalėjo atsirasti be kitų kalbų, pirmiausia lotynų kalbos, gramatikų įtakos. Įdomu tai, kad net vokiečių kalba parašytose tų laikų gramatikose visa pagrindinė gramatinė terminologija yra lotyniška. Tokia būtent yra ir F.Haacko gramatika. Tad ir čiarieveiksmio semantinių skyrelių pavadinimai yra lotyniški, būtent:

1) loci, 2) temporis, 3) numeri, 4) quantitatis, 5) qualitatis, 6) interrogandi, 7) similitudinis, 8) comparandi, 9) intendendi, 10) remittendi, 15) jurandi, 16) optandi, 17) hortandi, 18) congregandi et separandi, 19) excludendi, minuendi, 20) corrigendi, 21) concedendi, 22) ordinis, 23) eventus.

Didžioji tų įvardijimų dalis įeina į visų trijų pirmųjų gramatikųrieveiksmio skyrius, bet kiekviename iš jų pasitaiko ir vienas kitas nesikartojantis įvardijimas, pavyzdžiui, D.Kleino gramatikoje nepavartotas. Pastaroji aplinkybė aiškintina tuo, kad D.Kleino gramatikosrieveiksmio skyriuje bent kiek mažėliau dalelių, jungtukų, jaustukų bei kitokių žodžių, ko gana apstu kitų dviejų autorių gramatikose. Suprantama, jog kuo daugiau į gramatiką įdėta tariamųjųrieveiksmių, tuo daugiau prireikė ir jų reikšmių nusakymų. Pavyzdžiui, K.Sapūno ir T.Šulco gramatikoje XIrieveiksmių skyrelis pavadintas [adverbia] explanandi, t.y. išdėstymo, išplėtojimo [rieveiksmiai]. Iš tikrųjų čia pateikti nerieveiksmiai, o tik gryniausio jungtukai *Idant*, *Jei* ir įvardis *Tatai*, kurį autorius lotyniškai nusako *id est* 'tai yra'. Vadinas, ir tas įvardis autoriaus suvokiamas kaip tam tikras jungtukas, vartojamas prieš žodžio ar posakio paaiškinimą.

Kartais pateiktos iliustracijos lyg ir nepatvirtina paties skyrelio įvardijimo. Štai, pavyzdžiui, F.Haacko gramatikos XXIIIrieveiksmių skyrelis (beje, jis tiesiog pažodžiui nurašytas iš D.Kleino gramatikosrieveiksmio XIV skyrelio) lotyniškai pavadintas [adverbia] eventus 'išeities [rieveiksmiai]', bet jame pateikti iliustraciniai pavyzdžiai *Pripultinay* (D.Kleino gramatikoje — *pripultiney*), *Palaimingay*, *Neticzomis*, *nežinnomis* patys vieni išeities negali rodyti. Išėitį čia tam tikrais atvejais galėtų reikšti tik veiksmazodžiai, prie kurių būtų prisiliję šierieveiksmiai.

F.Haackas, kaip ir abiejų pačių pirmųjų gramatikų autoriai (D.Kleinas ir K.Sapūnas bei T.Šulcas), prierieveiksmio priskiria ne tik visas dalelytes, vieną kitą modalinį žodį, jungtuką, šiaip jungiamąjį žodį ar net jaustuką, bet kartais ir vieną kitą linksnio formą ar net žodžių junginį. Pavyzdžiui, jo (F.Haacko) gramatikoje iš D.Kleino gramatikos tiesiog pažodžiui nurašyti ir prie vietosrieveiksmių priskirti įnagininkai *Szű Daiktu*, *Anű Daiktu*, *Niekatru Daiktu*.

Dabar mums ypač įdomu tai, kad jau pirmųjų lietuvių kalbos gramatikų autorių beveik prieš 350 metų pastebėtas tokių įnagininkųrieveiksmiškumas, tam tikras jų atotrūkis nuo linksnio reikšmės ir priartėjimas prierieveiksmio. Mat tokia jau vietos įnagininko prigimtis iš senų senovės. Bet laikyti paminėtų įnagininkų tikraisrieveiksmiais negalėtume dar ir šiandien, kaip negalime laikytirieveiksmiais ir tokių dabartinės kalbos junginių: *šią dieną*, *aną dieną*, *kitą dieną*, nes *diėnų* čia yra tikras daiktavardžio ga-

lininkas, nors ir turintis prieveiksiui būdingą laiko reikšmę, bet išliekantis kaip pažymimasis žodis, kurio daiktavardiškumą stiprina įvardiniai derinamieji pažyminiai *šiã, anã, kitã*. Bet kai tik čia nurodyto tipo junginiai dėl jų nuolatinio vartojimo laiko reikšmė ėmė stabarėti ir kartu ėmė blukti jų linksnio reikšmė, tai jau prieš šimtus metų ėmė darytis nebereikalinga linksnio reikšmės rodytoja — antrojo dėmens galūnė, kuriai gyvajame kalbos sraute nukritus turėjo susilieti į vieną žodį abu junginio dėmenys: *šiañdien, šiañdie*; plg. taip pat prieveiksnius *anañdie, kitañdie* ir daugelį naujesnių žodžių, susidariusių jau pagal vidinius prieveiksnių raidos polinkius, pvz.: *anañdiej, anañdie ai, anañdienais* ir kt. Beje, pirmųjų gramatikų junginiai *Szũ Daiktu, Anũ Daiktu, Niekatru Daiktu* net ir dabar negali būti laikomi prieveiksniais dar ir dėl to, kad *dáiktas* yra labai konkretus daiktavardis, nors, be kitų reikšmių, turi dar ir vietos reikšmę, kuri ypač būdinga prieveiksiui. Be to, žodžio *dáiktas* įnagininko galūnė -u niekada nerodė tendencijos nutrūpti, ir pirmųjų gramatikų autorių prie prieveiksnių priskirti junginiai su tuo daiktavardžiu niekada negalėjo susilieti į vieną žodį ir virsti tikrais prieveiksniais.

F.Haackas jautė ir kitų įnagininkų tam tikrą prieveiksiškumą: prie prieveiksnių jo priskirti junginiai *Szitũ budu, Nieku budu* (plg. tą patį junginį reikšmė 'nullo modo' Sap 66), kurie, kad ir priartėję prie prieveiksnių, bet nėra jais virtę. Čia dar galima paminėti F.Haacko prieveiksiu laikomą junginį *Tulas kartu* 'keliskart, kartais', kuris nėra visai aiškus, nes įvardžio vienskaitos vardininko *tũlas* ir daiktavardžio daugiskaitos kilmininko *kartũ* ryšys čia ne visai suvokiamas.

Negali mūsų nestebinti tai, kad F.Haackas taip pat puikiai suprato patį linksnių ar tam tikrų junginių prieveiksmėjimo procesą, jautė jų prieveiksmiškumą ar visišką suprieveiksmėjimą, plg. tokius linksnius ar junginius kaip *Dienoj, Rytmeceis, Wakarais, Pietumis, Kas metã, Cziefsu, Necziefsu, Naktimis, Walandėlẽ, Isz naujo, Po wissam* 'visai, visiškai', dėl kurių visiško priartėjimo prie prieveiksnių ar suprieveiksmėjimo ir dabar nelabai būtų galima abejoti.

Baigiant pastabas apie F.Haacko gramatikos prieveiksmį galima prieiti prie tokių išvadų.

1. Artimesnės pažinės jau vien su F.Haaco gramatikos prieveiksiu rodo jos autorių buvus įžvalgų lietuvių kalbos mokovą, sugebėjusį, turint labai mažą šaltinių — vos porą pačių pirmųjų gramatikų, parašyti gana originalią konspektinę lietuvių kalbos gramatiką, skirtą dar platesniems skaitytojų sluoksniams negu pati pirmoji D.Kleino gramatika.

Pirmąja D.Kleino gramatika galėjo pasinaudoti tik tie (daugiausia Prūsų Lietuvos) inteligentijos sluoksniai, kuriems suprantama buvo lotynų kalba. F.Haaco gramatika, kaip ir D.Kleino "Compendium'as", buvo prieinama visiems vokiečių kalbą mokantiems skaitytojams, o Prūsų Lietuvoj tokių skaitytojų tais laikais buvo daugiau, nes mokyklose dėstomoji kalba buvo vokiečių.

Prielinksnis. F.Haackas, kaip ir D.Kleinas, neduoda jokie prielinksnių apibrėžimo (H 326—328). Jis laiko juos, kaip ir prieveiksnius, jungtukus bei jaustukus, nekaitomaisiais žodžiais, arba dalelytėmis (*particulae*). Prie prielinksnių jo priskirti ir priešdėliai bei polinksniai, arba postpozicijos, pvz.: *ap, api, at, par, pa, da, pi, na*. Visus šiuos žodžių dėmenis jis laiko

neskiriamaisiais (inseparabiles) prielinksniais, nes jie skyrium nevartojami, pvz.: *apgallu* 'įveikiu'. Postpozicijos *pi* ir *na* esti vardažodžio arba įvardžio gale, pvz.: *Diewop* 'pas Dievą', *manęsp* 'pas mane', *mieftana* 'į miesta'. Esant daugiskaitai, autorius sako, tarp kilmininko ir *pi* įsiterpia *m*: *mufump* 'pas mus', *jufump* 'pas jus'.

Skiriamieji prielinksniai gali valdyti vieną arba keletą linksnių. Kilmininką valdo *nūg*, *pirm*, *dėl*, *ant*, *tarp*, *išz*; galininką — *per*, *pas*, *pra*, arba *pro*, *apie*, *aplink*, *priesz*, *į*, *ing*; įnagininką (ablativum instrumentalem) — *ju*, *ties*. *Ikki* valdo kilmininką ir naudininką; kilmininką ir galininką valdo *už*, bet esant skirtingoms reikšmėms: kai reiškia 'anapus' — kilmininką, kai reiškia 'lygiai kaip' — galininką. *Pagal* (secundum) ir *Prieg* 'prie' valdo be skirtumo čia kilmininką, čia galininką. Pastarieji du prielinksniai, kaip matome, dabartinėje kalboje kiek kitaip vartojami: pirmasis su galininku, antrasis (tiksliau sakant, *prie*) su kilmininku.

Prielinksnis *po* skirtingoms reikšmėms nusakyti vartojamas su skirtingais linksniais, pvz.: *po kairės Rānkōs* (nusakant vietą), *po šzwentōs Traicēs*, arba *po šzwentai Traicei* (nusakant laiką). Dabartinėje kalboje ir vietos santykį nusakant pavartojamas naudininkas (*po kairei rankai*). Gramatikos autorius tokio pavyzdžio nepateikia. Tas pats prielinksnis (*po*) valdo galininką, kai reiškia 'per' (*po wiŝŝa ŝwietą*) ir įnagininką, kai reiškia 'priešais, akivaizdoje' (*po Diewu eŝme*) arba 'apačioje, žemiau' (*po Dangumi*).

Kaip matyt iš šios apžvalgėlės, F.Haacko gramatikos prielinksnio skyrius labai jau trumputis ir konspektiškas, bet užtat planingas, nuoseklus, palyginti tikslus ir labai lietuviškas: jame, galima, sakyti, visiškai nėra nelietuviškų prielinksnių ar nelietuviškų jų vartojimo atvejų. Visi F.Haacko iškelti prielinksniai, išskyrus tik vieną kitą archaiškesnį (*ing*, *prieg*), išlyginus rašybą, ir šiandien yra norminiai, o tai savo ruožtu rodo autoriaus — literatūrinės kalbos normintojo pastangas.

Jungtukas. Šios gramatikos jungtuko skyrius dar konspektiškesnis negu prielinksnio. Jis pusiau vokiškai, pusiau lotyniškai pavadintas "Von den Conjunctionibus" ir išdėstytas aštuoniomis trumpomis, po 1—3 eilutes užimančiomis, pastraipėlėmis, kur lotyniškai išvardytos aštuonios jungtukų grupelės. Štai jos: 1. jungiamieji (*ir*, *bey*, *irgi*, *o*, *teipag*, *taipajeg*), 2. skiriamieji (*ar*, *argi*, arba, *buk buk*), 3. sąlygos (*jey*, *jeyjgi*, *jeig*, *jeyne*, *kittai*), 4. priešpriešiniai (*Bet*, *bettaig*, *á*, arba *o*, *taczaus*, *ben*, *tiktay*, *lyŝz*, *wienok*), 5. nuolaidos (*kacz*, *kaczeyg*, *norint*, *jeib*, *jeygi*), 6. priežasties (*nės*, *nėŝa*, *nėŝang*, *jog*, *kadangi*, *jeib*, *idant*, *jeng*, *kaip*, *kada* 'kad'), 7. išvados (*todėl*, *todėley*, *todrin*), 8. sąsajos, sąryšio (*priegtam*, *toliaus*, *potam*, *tapagalauŝ*, *galáuŝey*, *paŝkiauŝey*).

F.Haacko jungtuko sakyrius savo kompaktiškumu, planingumu nesiskiria nuo kitų nekaitomų kalbos dalių skyrių. Labai tikslūs yra ir patys lotyniški atskirų jungtukų grupelių įvardijimai. Bet jis labai skiriasi nuo prieveiksmio ir prielinksnio skyrių savo turiniu, pateiktais jungtukais: čia daugiau negu kitur nelietuviškų žodžių ir ypač tokių, kurie palyginti su dabartine literatūrine kalba labai jau archaiški. N Lietuviški, pavyzdžiui, yra *á* (slav.) 'o', *lyŝz* (slav.) 'tik', *kacz*, *kaczeyg* (plg. lenkų *choć*, *chociaż*), o iš senųjų ar senesniųjų raštų težinomi tokie: *teipag*, *taipajeg*, *jeygi*, *jeig*, *bettaig*, *jeib*, *nės*, *nėŝa*,

nėfang, jeib, jeng, kada 'kad', todrin, tapagalaus. Nebeatitinka dabar normos ir *taczaus, wienok.*

Stebint šios gramatikos (kaip ir apskritai pirmųjų gramatikų) jungtukus, krinta į akis didesnis jų skirtumas nuo dabartinių jungtukų, tam tikras jų nestabilumas, judrumas. Tokia ypatybė veikiausiai aiškinama tuo, kad jungtukas yra kalbos dalis, kuri vėliau už kitas ima plėtotis. Kiekvienoje senoje kalboje ikirašytiniu laikotarpiu jungtukų skaičius turėjo būti labai ribotas. Šne'amoji kalba iš viso tenkinasi mažesniu jungtukų inventoriumi, nes jai būdingesnės paprastos, bejungtukės konstrukcijos. Jungtukų ypač prireikia kiekvienos kalbos rašytiniu periodu. Jų lietuvių kalbai ypač prireikė, kai senųjų rašytojų imta versti iš kitų, jungtukų sistemą labiau išplėtojusią kalbų įvairius, daugiausia religinio turinio, tekstus: maldas, giesmes, Bibliją ir t.t. Tokiu atveju savų jungtukų paprastai nepakanka, jų tenka skolintis iš kitų kalbų arba skubomis susidaryti savo kalbos priemonėmis. Tada ir iškyla kalboje skolinių ir skubomis sudarytų naujadarų, kurie ilgainiui iš kalbos turi pasitraukti, užleisdami vietą naujesniems ir tikslesniems.

J a u s t u k a s. Kaip ir apskritai visose pirmosiose gramatikose, taip ir F.Haacko gramatikoje jaustuko skyrius trumputis — vos dešimties eilučių. Čia autoriaus priskaičiuota net dešimt jaustuko grupelių, kurios, kaip ir jungtukai, įvardytos šitaip: 1. sušukimo (*o, ak*), 2. meilumo (*mielul, aukfut*), 3. juoko (*á, á, á*), 4. skausmo (*ay, ak, deja, aymán*), 5. sudraudimo (*a, o, ba*), 6. keiksmo (*čzuí, Puí*), 7. verksmo (*Ui, ui, ui*), 8. pašaipos (*a a*), 9. grasinimo (*Nu, nu*), 10. tildymo (*títsz, štítsz, št, pft*).

Kad F.Haacko gerokai pasinaudota D.Kleino gramatika, be kita ko, rodo ir jaustuko skyrius. Čia net penkios pirmosios jaustukų grupelės tiesiog pažodžiui nurašytos iš D.Kleino gramatikos, visai ta pačia eile pateikti absoliučiai tie patys pavyzdžiai. Skiriasi šiek tiek tik tie patys lotyniški tų grupelių įvardijimai: D.Kleinas juos sudarė orientuodamasis daugiau į pačius jaustukus, o F.Haackas — į patį skaitytoją. Todėl pirmasis jiems įvardyti pavartojo gerundijaus formą, o antrasis — esamojo laiko veikiamojo dalyvio formą, plg. D.Kleino (interjectiones) exclamandi ir F.Haacko — exclamantis.

Kad ir nedaug čia tų jaustukų nurodyta, bet, kaip ir D.Kleino gramatikoje, jie labai jau lietuviški. Beje, bent vienas čia minimų abiejų autorių prie jaustukų priskirtų žodžių — būtent *deja* — yra ne tiek jaustukas, kiek modalinis žodis.

Idomu tai, kad nė vienas pirmųjų gramatikų autorių nekėlė aikštėn mūsų ištiktukų, tarsi nelaikydami jų žodžiais. Ištiktukas — tai kategorija, kuri į gramatikas pateko kaip kalbos dalis žymiai vėliau, kai buvo atkreipta daugiau dėmesio į šnekamąją kalbą ir į ją atspindinčią grožinių kūrinių kalbą.

IV. P.F. Ruigio "Anfangsgründe einer Littauischen Grammatik"¹

P r i e v e i k s m i s. D.Kleino ir P.F.Ruigio gramatikų pasirodymą skiria 94 metai (beveik šimtmetis). Per tą laiką (t.y. nuo 1653 iki 1747 metų)

¹ Anfangsgründe einer Littauischen Grammatik in ihrem natürlichen Zusammenhange entworfen von Paul Friedrich Ruhig... Königsberg... 1747 (toliau sutr. R).

Prūsų Lietuvoje pasirodė bent keturios atskirų autorių lietuvių kalbos gramatikos, kuriose, be dažniausiai labai konspektiškai aptartų fonetikos, rašybos, tarmių, žodžių darybos, sintaksės dalykų, kiek plačiau išdėstyti morfologijos dalykai — nušviestos visos tais laikais pripažįstamos kalbos dalys: daiktavardis, būdvardis, skaitvardis, įvardis, veiksmažodis, dalyvis,rieveksmis, prielinksnis, jungtukas ir jaustukas. Lyginant su šių dienų įprastine kalbos dalių klasifikacija čia nerandama tik dalelytės ir ištiktuko. Dalelytė čia įjungta įrieveksmį, o apie ištiktuką dar nėra neužsimenama. Užtat kalbos dalių skaičių čia padidina dalyvis, kuris laikomas atskira kalbos dalimi.

Visos kalbos dalys visose keturiose pirmosiose gramatikose paskirstytos į du būrius, kurių pirmąjį sudaro kaitomosios (daiktavardis, būdvardis, skaitvardis, įvardis, veiksmažodis, dalyvis) ir antrąjį — nekaitomosios (rieveksmis, prielinksnis, jungtukas ir jaustukas) kalbos dalys. Beje, nekaitomosios kalbos dalys visose keturiose gramatikose vadinamos partikulomis (particulae), taigirieveksmiai čia irgi partikulos, arba dalelytės. P.F.Ruigys kalbos dalių visumą vadina "die so genannten Partes Orationis" R 18. O kitoje vietoje nekaitomosios kalbos dalys jo vadinamos *Nebenwörter* R 115. Taigi irrieveksmiai jam yra *particulae*, arba *Nebenwörter* — vadinasi, dalelytės, arba *antraeiliai*, šalutiniai žodžiai.

Patsrieveksmio skyrius P.F.Ruigio gramatikoje pradedamas, galima sakyti, visiškai tais pačiais žodžiais kaip F.Haacko gramatikoje, betrieveksmių daryba jo (P.F.Ruigio) nusakyta žymiai išsamiau negu visose kitose iki jo išėjusiose gramatikose.

Pirmiausia jis teigia, kadrieveksmius galima padaryti iš veiksmažodžių, ir tą teiginį iliustruoja tokiais iš reikiamybės dalyvių išvestaisrieveksmiais kaip *Laupfintinay*, *Mylėtinay*, kurie esą padaryti iš veiksmažodžio bendraties pridėjus "skiemenį" (die Syllbe) *nay*. Toliau jis, kaip ir visi kiti ankstesnių gramatikų autoriai, taikliai pastebėjo daiktavardžių "ablatyvo", t.y. vietininko ir įnagininko,rieveksmėjimą, plg. jo tvirtinimą: "Es ist zum voraus anzumerken... Daß sich... adverbial machen lassen,,, von Nominibus Subst. deren Ablativus localis und besonders instrumentalis adverbialiter gebraucht wird, z.E. *Widduj'* drinner, *Pulkū* oder *Pulkais* haufenweise" R 115—116. Dar toliau kalbama apie būdvardinių ir dalyviniųrieveksmių darybą, kuri iliustruojama tokiais pavyzdžiais: *Geras* — *geray*, *Didis* — *didey*, *Grazūs* — *grazey*, *Žinnomas* — *žinnomay*. Paliesta čia ir būdvardiniųrieveksmių aukštesniojo bei aukščiausiojo laipsnio formų bei priesagos *-yn*rieveksmių daryba: "Geray, Compar. *geraùs* besser, Superl. *geráus* am besten" R 116. Tvirtagalę priegaidę rodo žodžio galas *aùs*, tvirtapradę — *áus*.

Įdomu čia tai, kad tokiųrieveksmių aukščiausiojo laipsnio forma pateikiama pirmiau su *áus* gale, lyg ji būtų įprastinė, pagrindinė, o dėl aukščiausiojo laipsnio formos pilno galo *áusey* (=iausiai) pasakoma tik tiek, kad prie *geráus* dar dažnai pridėjama *ey* (=iai). Išeitų, kad aukščiausiojo laipsnio formas tada tartum buvo linkstama trumpinti, ko dar nematyti nei D.Kleino, nei K.Sapūno bei T.Šulco gramatikose. Kad ir ne visai tiksliai, bet labai įdomiai P.F.Ruigys aiškina priesagos *-yn*rieveksmių reikšmę ir vartojimą su veiksmažodžiu *eiti*, kuris vienu atveju (pvz., *Geryn eiti*) reiškias 'werden, fieri', o kitu atveju (pvz., *Eik tolyn*) turįs paprasto ėjimo reikšmę. Netikslu

čia tik tai, kad *yn*, girdi, padaro aukštesniojo laipsnio formą, plg.: "Bei dem verbo *eiti...* wird in Comparativo *yn angehänget*" R 116. Ne visai tikslus ir teiginys, kad prierieveiksmių pridedamos "neatskiriamosios dalelės" *gi, gu, juk, ja, pi, na, link, jau*, nes iš tikrųjų kai kurios iš jų nesusilieja arba ne visada susilieja su prieveiksniu (pvz.: *juk, link, jau*).

Ir P.F.Ruigio gramatikoje pateikta 23 prieveiksmių semantiniai skyreliai, į kuriuos, kaip ir visose kitose anų metų gramatikose, įtrauktos taip pat ir dalelės. Nors daug surašytų čia pavyzdžių visiškai sutampa su kitose gramatikose (ypač F.Haacko gramatikoje) esančiais pavyzdžiais, tačiau daug čia yra ir tokių kurių kitose gramatikose nerandame. Vadinas, ir P.F.Ruigio naudotasi kitomis gramatikomis, nors kartu ir stengtasi iškelti bent kiek įvairesnių prieveiksmių. Pavyzdžiui, visiškai nurašytos iš kitų gramatikų (iš D.Kleino ar F.Haacko) tokios prieveiksmais jų visų laikomos dalelės kaip *ar, argi, argu, bau, bės 'ar', Arne*.

Ypač plačiai P.F.Ruigys bus pasinaudojęs F.Haacko gramatika skirstydamas prieveiksnius semantiniais skyreliais. Abiejose gramatikose visiškai sutampa tų skyrelių pavadinimai, krinta į akis absoliučiai ta pati skyrelių numeracija (eilė), visiškai toks pat jų skaičius (būtent — 23). Daugybė tuose skyreliuose esančių pavyzdžių ne tik visiškai tapatūs, bet ir surašyti ta pačia tvarka. Bet vis dėlto čia randame ir tokių pavyzdžių, kurių ankstesnėse gramatikose nėra. Vadinas, jie ne iš kitų gramatikų nurašyti, o autoriaus surankioti visiškai savarankiškai. Tai vis prieveiksmai ar autoriaus jais laikomi žodžiai žodeliai bei šiaip pasakymai, pvz.: *Tam dáikte, Iš kažinkur, Tenuy, Ténlink, Tenjau, Szénlink, Anàpus', į widdy; iš užpakalo; Dabàr tikt, Dár ne; Túlq kartù, Kiek sykiù, Daug sykiù, Wienlinkay, Dár wienera tiek, Dwéje tiek, Tréje tiek, Kétwera tiek, Penkera tiek, Sfészera tiek, Septynera tiek, Afztonera tiek, Devynera tiek, Deszimtera tiek, Szimtera tiek, Túkstantera tiek, Toktù 'taigi', Kóktù 'welcher gestalt', Bjaurey, Išzmingay, Tikkray, Wertay, Stipprey, Nűszirdziey, Prietelűzkay, Szwelney, Mandagiey, Díkay, Regimay, Dowanay, Meiley; Užq, Kù budu; Néy 'tartum, lyg', Szittaiipo, Szittu budù; ir wél, Pamažèlù; Išztief', Manding, Mán ródos; Nieku budù; Kázín, Konè 'beveik'; Testow 'tegul', Bent Sykj.*

P.F.Ruigio tiek plačiai užsimota sudarant semantinius prieveiksmių skyrelius, kad į juos pateko prieveiksmių konstrukcijų, junginių ir net frazeologizmų bei idiomų (kartais ne visai lietuviškų), pvz.: *Ant antro 'zum andern', Ant trečio 'zum dritten'...*; *Wienam dáikte, Ko ne mittes? 'kodėgi ne?', Kai mą Diews* (pabrėžiant ko nors didelį tikrumą), *Diewè dūk kad*.

Kaip matome, prieveiksminio skyriaus pavyzdžių gausumu ir didesniu jų įvairumu P.F.Ruigio gramatika pranoksta kitas ankstesnes gramatikas, o tai jau liudija autoriaus didelį mokėjamą gimtosios kalbos, jo glaudžiausią ryšį su liaudimi, su liaudies šnekamąja kalba.

Nuorodos į lotynų, senovės graikų ir hebrajų kalbas, tų kalbų faktų sugretinimas su lietuvių kalbos faktais rodo P.F.Ruigį buvus gerai pasiruošusį kalbininką. Lituanistikos pamatus jis, be abejo, bus gavęs pirmiausia iš savo tėvo Pilypo Ruigio, didelio XVIII a. lituanisto "Lietuvių—vokiečių ir vokiečių—lietuvių kalbų žodyno" ir garsaus traktato "Betrachtung der Littauischen Sprache" autoriaus; taip pat daug turėjo jam padėti studijos Karaliaučiaus

universitete ir docentavimas Lietuvių seminare.

Prielinksnis. Pasak P.F.Ruigio, prielinksnis yra partikula, t.y. nekaitomas šalutinis žodis, vartojamas tiksliau ką nusakant prie vardo, t.y. prie vardažodžio, pvz. *Pas Broļį* R 18.

Kaip ir kitose pirmosiose gramatikose, čia pripažįstami dvejopi prielinksniai: skiriamieji (separabiles) ir neskiriamieji (inseparabiles). Pirmieji dėsto mi pagal linksnių valdymą (R 122–123).

Kilmininko prielinksniai: *Nū, nū, nūg, pirm, dėl, ant, tarp, išz, be, pri, prie, prieg, arti*, pvz.: *Nūg manęs, pirm to Cziešo, dėl Žmonū, ant Kalno, tarp Dangaūs bey Žémės, išz géros Wálės, be Razumo, prie Butto* ‘prie namų’, *arti Kélo*.

Galininko prielinksniai: *Per, pas, pra*, arba *pro, apie, aplink, priesz, į, ing, paskui, pagal, linkay*, pvz.: *Per tiltą, pas manę, pro Wartus, apie tą Dáikta** kalba, *aplink Bažnyčią. Priesz Karály stengtis* (‘stoti, sukilti’), *į Dangų nukakti, paskui jį, pagal Žodį Diewo, menę link*.

Įnagininko prielinksniai: *su, fulyg, ties*, pvz.: *Su gera Walè, fulyg Dienà, ties Buttù*.

Su kilmininku ir naudininku vartojamas *ikki*: *Ikki ųziòs Dienòs ir ųzei Di-enai*.

Prielinksnis *už* vartojamas su kilmininku, kai reiškia ‘anoj pusėj, kitoj pusėj’: *Už Butto stow*, kitu atveju — su galininku: *už jį užmokėjo. Pagal pasakomas tiek su galininku, tiek su kilmininku, o prieg — tiek su galininku, tiek su naudininku: Pagal Žodžio (ir Žodį) Diewo, priegto ir priegtam*.

Prielinksnis *po* pagal skirtingą reikšmę valdo skirtingus linksnius: kilmininką (*po kairės rankos, po ųzventos Traicės*) arba naudininką (*po ųzventai Traicei*), galininką (*po wiųų ųwieta, po du, po trys*), įnagininką (*po Diewu eųme, po Dangumi, po Stalù*).

P.F.Ruigio teigimu, skiriamieji prielinksniai vartojami susilieję su daiktavardžiais: *Antwožas, Pirmgalis, Pryweizda, Tarplysė, Nūmona* ‘nuomonė’, *Iųzbraukiei* ‘kas iųskrinta braukiant linus, išbraukos’; su būdvardžiais: *Perųunku, užpérnikųztis*; su įvardžiais: *todėl, potam, priegtam*; su veiksmažodžiais: *Nukertù, išzeimi prieszstaráuju, išzsiulgstu, Uųfikétinu, užųfikétinu* ‘užkietėju’; surieveiksmiais: *Beròds, pripultinay*.

Skyriaus pabaigoje (R 124) kalbama apie vad. neskiriamuosius (inseparabiles) prielinksnius, “kurie daugiausia kilę iš skiriamųjų, o pastarieji — iš graikų kalbos... Prie jų priskiriami *ap, api* (iš *apie*), *at, par* (iš *per*), *pa* (iš *pas* arba *po*), *pi* (iš *pri*) ir *na*. Pirmieji iš jų esti žodžio pradžioje, paskesnieji, būtent *pi, na* — žodžio gale”. Palygink juos daiktavardžiuose *apdangalas, Pawafaris, atųtankas* ‘likutis’, *Pardofzke* ‘pardavimas’; būdvardžiuose *Apkunus* ‘aptukęs’; veiksmažodžiuose *apžurù, apipjáustu* (=apipjáustau), *ateimi, pareimi, pàkafu*;rieveiksmiuose *atgalòs, aplink, palaimingay*.

*Turėtų būti *Dáiktą*.

Apie neskiriamuosius prielinksnius *pi* ir *na* štai kas pasakyta. Pirmasis esti vardažodžių kilmininko, įnagininko ir vietininko, o antrasis — galininko gale (galinis *i* ir *a* gali nukristi, pvz.: *Diewopi*, *Diewumpi* (su epententiniu *m*) vietoj *Diewupi*, *Diewip'* iš *Diewije* vietoj *Diewè*, *Grażauspi*, *Grażumpi*, *Grażampi*, *Wienopi*, *Wienumpi*, *Wienip'*, *Manęspi*, *muřumpi*, *muřip'*. *Na* esti prie daiktavardžio vienaskaitos, pvz.: *Danguna*, *Dangun'*, ir prie prieviksnių: *Tolyn*, *Laukan*, *Aukřztyn*.

P.F.Ruigio skiriamųjų ir neskiriamųjų prielinksnių samprata kiek kitokia negu kitų pirmųjų gramatikų autorių: skiriamaisiais prielinksniais jis vadina ir dalį riekšdėlių, pvz.: *ap*, *api*, *at*, *par*, *pa*. Šiuo požiūriu su juo sutampa K.C.Milkus, kuris, tiesą sakant, daugiausia iš jo ir yra nusirařęs. Be to, P.F.Ruigys galbūt daugiau nei kiti pirmieji mūsų gramatikai yra susijęs su romantine kalbotyra. Tai matyti jau vien iš prielinksnio skyriaus, kur teigiama, kad skiriamieji prielinksniai eř kilę iš graikų kalbos.

Kokių ryřkesnių kitų prielinksnio įvairių ar retenybių šioje gramatikoje nę nerandame. Nebent tai, kad čia neskiriamuoju prielinksniu laikomas *be* modaliniame žodyje *Beròds*, kur autorius priskiria prie prielinksnių.

Apie prielinksnius dar užsimenama ir skyrelyje "Vom Regimine Praepositionum" (R 148). Čia randame keistų ir kartu įdomių autoriaus samprotavimų apie tai, kad prielinksniai "in compositione bei den Verbis" (vadinasi, veiksmazodžių priešdėliai) valdo paties veiksmazodžio reikalaujamus linksnius. Jeigu veiksmazodis "extra compostionem" (vadinasi, be priešdėlio) tiesiogiai nevaldo, t.y. valdymo požiūriu yra neutralus, tai "in compositione" jis gauna priešdėlio valdomą linksnį, pvz.: *Apřtoti Pili*, *Apğalėti Nęprietelį*, *Pęřžengti Priřákimus*, *Pęrgalėti Welę*, *Praeimi Bažnyćią*, *Užęngti Dangų*, *Užęrti kařzką*. Suprantama, kad tokius samprotavimus galėjo sukelti tik priešdėlių suplakimas su prielinksniais.

Keista ir kartu įdomi yra taip pat autoriaus pastaba, kad *pirm*, *ikki* gali būti vartojami ir kaip jungtukai. Tai iliustruojama pavyzdžiais: *Pirm nueinant*, *Pirm mán nuėjus*, *Ikki aufřtant*, *Ikki mán ateisęnt*. Įdomu čia yra tai, kad autorius jautę ypatingą šių prielinksnių vartoseną ir, norędamas tai nusakyti, priskyrę juos tokiais atvejais net prie jungtukų.

J u n g t u k a s. Čia iřkelti tokie jungtukai: 1) jungiamieji: *Ir*, *bey*, *irgi*, *o*, *teip*, *taip*; 2) skiriamieji: *ar ar*, *ar arba*, *buk buk*, *ney ney*; 3) sąlygos: *jėy*, *jeygu*, *jeygi*, *jeyne*, *kittayp*, *pirm*, *pirm neng*; 4) priešinamieji: *allè*, *bet*, *ben*, *tiktay*, *wienòk*, *ben ne*; 5) nuolaidos: *Kacz*, *kaczeyg*, *norint*, *nėy*, *kad ir*; 6) priežasties: *Nės*, *nėfa*, *nėřang*, *jog*, *kadangi*, *bųtent*, *jėib*, *idant*, *kad*; 7) išvados: *Todėl*, *todėley*, *aža* 'kad net', *tay*; 8) sąryřio: *Priegtám*, *toliaùs*, *potám*, *galáuřey*, *pařkiaúřey*, *ikki* R 124—125. Jie nedaug skiriasi nuo kitose pirmosiose gramatikose pateiktų jungtukų. Daugiausia jie lietuviški, ir dabar tebevartojami, bet nemaža ir tokių, kurių dabar nebevartojame, pvz.: *buk buk*, *jeygi*, *pirm neng*, *allè*, *wienòk*, *Kacz*, *kaczeygi*, *Nės*, *nėfa*, *Nėřang*, *jėib*, *aža*, *Priegtam*, *Toliaùs*. Dalis iš jų — vertiniai: *buk buk*, *wienòk* (plg. lenkų *bądź*, *jednak*); svetimybės (lenkybės): *allè*, *Kacz*, *kaczeygi*, *aža*; archaizmai: *jeygi*, *pirm neng*, *nės*, *nėfa*, *nėřang*, *jėib*, *Priegtam*, *Toliaùs*.

Apie jungtukus kalbama dar ir sintaksės skyrelyje "Vom regimine Conjunctionum" (R 149—151). Čia daugiau nei kitose pirmosiose gramatikose

pateikta gyvų kalbos faktų — sakinių ir šiaip pasakymų, rodančių jungtukų vartojimą, žodžių ir sakinių jungimo ypatybes, pvz.: *Kaip Pons Dievs Dangu bey Žemę sutwere, tay Žeme būwo puštā ir tufzczia, o (ir) būwo Tamšū ant Gillybės*. Apie vardažodžių jungimą toliau sakoma, kad bey jungia tik atskirus žodžius: *Sáulė bey Mėnū; Bey gerieji, bey piktieji, beygi kožnas Žmogus*. O 'ir' jungia sakinius: *Afz jūs myliu, o jus manę ne mylit; O Pons Dievs pašákė Obroomui*.

Ir jungias tiek vardažodžius, tiek veiksmažodžius, tiek sakinius: *Dangus ir Žemė jugrūs ir niekū pawirs, ir Ponas Dievs abbūdu kittokiu padarys*.

"Veiksmažodžių jungtukų" vartojimas su tiesioginės ir tariamosios nuosakos formomis: *Mės džiaugšimies, kad Kristus ateis; Ką misliji, kad dabar Kristus ateitu?; Ir praszylim Diewą, kad (jeib, idant) Pakájų dūtu ant Žemės*.

Prie jungtukų priskirtų prielinksnių pirm ir ikki vartosena iliustruojama taip: *Pirm ateinant, jis sawę apfakidis; Pirm tam būsent; Pirm Dangu sutvėrus; Pirm mums atėjus; pirm Sálei (=saulei) užtekkant; Ikki Kristui ateisent (taip pat iki Kristus ateis); Ikki pawálgant paláuk (taip pat ikki pawálgysu...)*. Iš tikrųjų čia parodyta ne tiek tų "jungtukų", kiek veiksmažodžių ir atitinkamų padalyvių paraleli vartosena, ne visai sutampanti su dabartinėmis normomis.

Taip pat daugiau dalyvių bei veiksmažodžių negu jungtukų vartosena sakinyje rodo ir tokie pavyzdžiai (ypač tie, kur jungtukai visai praleidžiami): *Girdžiū kad jis ėšs jušip', arba kad jis ėsti...; Pažadėjo mán, kad Nammėj' būšs, arba... bus; Herodas girdėjo, kad Iszgannytojis uszgimsšs; buvo pažadėjęs kad Žmones busę žegnoti; norėjo pabandyti, bau būšs tikkys; Klausė, kur Awis ėsanti; pirm numirsztas pažadėjo Žegnonę dūti, jėy szlužišs; kaip ji pradėjusi szaukti tai jis iszbėgęs; Mės isipažystam jog tai ne musū ėsanti Teisybė; kokį noris Czėšg, kad tikrai pasitikėtumbim per jį amžinay būšę iszganyti; Pradėjo Paraonas gailėtis, jūs iszleidęs*.

Plg. dar: *Sákosi turrys (vietoj kad turrys); Kalbà būwo Iszganytojis užgimsšs; Atšákė Josėpas, wienas isz jū turrys Nammū kellauti; isz to galėšs numatyti, ar jie Spėgai ėšg; Jie šako ėšg (kad ėšg, arbaėsti) atšusti; Pažadėjo dūšs; tyrinėjo kiek (t.y. ben) žinnqs isz manęs; Klausė, kodėl (ben) jie ėšg Spėgais; nės šakė (kad) paáuksztyšs; netikkiesi (=netikkiši?) šuláuksenti Waiky; skundžiaši Netėkęs; nusidūšt nežinnqs*.

Pasak autoriaus, jungtuko ir praleidimo galimybės rodą ir tokie pasakymai: *Jėzus pawadinnęs Waikėlį sawęspi, klausė jį, arba wadinno Waikėlį awęspi, klausdams jį; Jėy Dievs ateidams raštu tawę Griekose; Ką darydams apturėšu amžingą Gywátą [?] vietoj ką darysu ir (taipo) apturėšu...?*

Autoriaus laikais gyvą dalyvių ir padalyvių konstrukcijų vartojimą vietoj šalutinių papildinio sakinių su jungtuku *kad* rodo ir tokie jo pateikti pavyzdžiai: *Kadangi Dievs iszroda jį mus mylint, eum nos amare, taip pat jį mus mylintį (plg.: Kadangi Dievs iszrod', kad jis mus myl'); Misliji manę turrėsent, taip pat turėsentį Czėšg; girdėjau tawę šweiką musump' parėjus, taip pat parėjusį; Skundžiaši sawę nemylimą ėsant, taip pat ėsanti, taip pat Skundžias ne mylims ėšs*.

Plg. dar: *Diewė dūk mums naują Mėtą šweikiems šuláukt; Dūk mano*

Szauksmui tawęspi iszkakti; Pasakyk, jiems būsent Iszganytiems; Man tai pašákant, tai nusidawę; Sako jám tai būdawus; Sudnai Dienai prisiártinant.

Jaustukas. Šios kalbos dalies čia pateikta dešimt grupelių: 1. sušukimo (*o, ak!*), 2. meilumo (*mielul, aukfut*), 3. juoko (*á, á, á*), 4. skausmo (*ay, ak, dejà, aymán, bęškù, taigà*), 5. sudraudimo (*a, o, bà*), 6. keiksmo (*czui, pui*), 7. verksmo (*Ui, ui, ui*), 8. šaipos (*a a*), 9. grasinimo (*Nu, nu, Szukfsztu, Minnáu*), 10. tildymo (*Titsz, št, cit, pft*). Tų grupelių lotyniški pavadinimai ir išdėstymo eilė visiškai tokie pat kaip F.Haacko gramatikoje, čia pasitaiko tik vienas kitas naujas žodis (*beskù* 'negi', *taigà, Szukfsztu, Minnáu* 'ne', bet ne tiek jaustukas kiek dalelytė. Ir čia, kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių ir visos to skyriaus struktūros, labai jau nusirašoma iš ankstesnių gramatikų.

Pernelyg jau trumpučiam aintaksės skyrelyje "Vom Regimine Interjectionum" (R 151) pateikiama tik vieno ištiktuko *Ak* vartoseną su linksniais. Čia sakoma, kad, turint galvoje kalbantį asmenį, *ak* pasakomas su vardininku, naudininku ir galininku, o, kreipiantis į antrą asmenį, vartojamas taip pat šauksmininkas: *Ak! afz Bėdnas!; Ak man Bėdnam!; Ak manę Bėdną!; Ak! kokfai Pauksztis!; Ak! Búdą szio Czėfo, o tempora, o mores!; Ak griesznafis Žmogau!* Autoriaus tvirtinimas, kad *ak* čia valdo (regieret) suminėtus linksnius, žinoma, negali būti laikomas teisingu, nors ir rodo autoriaus pastangas visur įžiūrėti žodžių ryšį bei santykį.

V. G.Ostermeyerio "Neue Littauische Grammatik"¹

Prieveiksmis. Penktasis šios gramatikos etimologijos skyrius apima vadinamąsias partikulas (dalelytes), t.y. prieveiksmį, prielinksnį, jungtuką ir jaustuką, čia randame taip pat pastabų apie žodžių darybą ir tarmes.

Šios gramatikos prieveiksmio skyrius (bent jau pačių prieveiksmių parinkimu) labai primena visų kitų pirmųjų gramatikų (išskyrus gal tik K.Sapūno ir T.Šulco gramatiką) atitinkamus skyrius. Taigi jis nei toks originalus, nei savarankiškas. Pagrindinę G.Ostermeyerio pateiktų prieveiksmių dalį randame ir kitose gramatikose. Jis šiuo atžvilgiu nesudaro jokios išimties.

Pats prieveiksmio skyrius pradedamas pasakymu, kad iš prieveiksmių gramatikai priklauso ne daugiau kaip nedidelis jų rinkinėlis, pagal kurį jau galima spręsti apie kitus (į tą rinkinėlį nepatekusius) prieveiksnius. Toliau, kaip ir kitose čia kalbamose gramatikose, primenama, kad prieveiksmai skirtomi į tam tikras klases ir kad įvairūs iš jų gali priklausyti daugiau kaip vienai klasei.

Iš retesnių, įdomesnių ar gyvesnių žodžių ar posakių, autoriaus laikomų prieveiksmais, minėtini šie: *szenlink, tenlink, wienatrúl* 'į vieną pusę' (šalia *katrúl*), *dabarftél* 'dabartėl', *wakar wakar* 'vakar vakare', *anday* 'ne-

¹ Neue Littauische Grammatik ans Licht gesetzt von Gottfried Ostermeyer, der Trempenschen Gemeine Pastore Seniore und der Königlich-Deutschen Gesellschaft zu Königsberg Ehren-Mitglied. Königsberg, 1791... (toliau — Ost).

seniai', *pamažy, minai ne* 'nieku gyvu ne', *arties* 'galbūt', *kai man Dievs* 'tikrų tikriausiai', *manęs dėl* 'dėl manęs' Ost 113–114. Ypač įdomu, kad G.Ostermeyeris pirmas iš visų pirmųjų gramatikų autorių bent kiek daugiau iškėlė dalyviniųrieveksmių, daugiau tokių, kurie padaryti iš neveikiamųjų arba reikiamybės dalyvių, pvz.: *išzgánomay, išzmánomay, regimày, butinày, mirtinày, pripiltinày, mylétinày, wirštinày* Ost 114.

Krinta į akis beveik visų G.Ostermeyerio pateiktųrieveksmių lietuviškumas, normiškumas bei taisyklingumas. Iš visų jo etimologijosrieveksmio skyriuje iškeltųrieveksmių ar šiaip jais laikomų žodžių bei posakių, galima sakyti, tik du yra barbarizmai: *loškaway* 'maloniai, maloningai' ir *wieżlibay* 'mandagiai'. Beje, čia nurodytarieveksmių ypatybė būdinga, galima sakyti, visoms pirmosioms lietuvių kalbos gramatikoms, išleistoms Prūsų Lietuvoje. Vadinasi, jau irrieveksmio skyriai rodo, kad pirmųjų gramatikų autorių tikrai stengtasi gerinti ir norminti lietuvių literatūrinę kalbą, daryti ją bendrinę visiems lietuviams.

Apierieveksmio vartojimą G.Ostermeyeris kalba savo gramatikos sintaksės skyriuje. Kadangi jis, kaip ir visi kiti pirmųjų gramatikų autoriai, visas dalelytes yra priskyręs prierieveksmių, tai ir čia, sintaksės skyriuje, kartu su kurių ne kuriųrieveksmių vartojimu suplaktas ir dalelių vartojimas. Pirmiausia čia teigiama, kad adverbia copiae ir inopiae (gausos ir stokosrieveksmiai) valdo kilmininką, pvz.: *daug Pinnigû, daugiau Garbės, gana Žodžiû; maž Dūnos, menk Proto* Ost 162–163. Toliau sakoma, kad *Geray* "hat einen Datium" (turi, arba valdo, naudininką). Toks pat esąs ir *bepig*, pvz.: *bepig taw*. Abu šierieveksmiai gali turėti taip pat prielinksnio *su* ir įnagininko konstrukciją, pvz.: *Bepig su Dūna, bile tikt Rugiû* Ost 163.

Visos kitos G.Ostermeyerio pastabos apierieveksmių vartojimą iš tikrųjų yra ne kas kita kaip klausiamųjų ir neigiamųjų dalelių arba klausimų ir atsakymų vartojimo ypatybės.

Iš šios apžvalgėlės matome, kad G.Ostermeyeris įrieveksmio nušvietimą savo gramatikoje nedaug ką nauja įnešė palyginti su kitų gramatikų autoriais.

Prielinksnis. Jau pačioje skyriaus "Von den Particulis" pradžioje (Ost 112) prielinksnius autorius apibūdina kaip žodžius, kurie eidami prieš vardažodžius ar veiksmažodžius įgyja anksčiau neturėtą paskirtį. Žinoma, toks prielinksnių apibūdinimas nėra nei tikslus, nei išsamus. Juk prielinksniai vartojami ne tik su vardažodžiais, bet ir su įvardžiais; antra vertus, su veiksmažodžiais įmanoma tik labai ribota vartosena, pvz.: *prieš einant, prieš įstodamas, iki pavalgant, iki grįšime* ir pan. Tokį keistą autoriaus požiūrį į prielinksnius lėmė toji aplinkybė, kad prielinksniais, kaip ir kiti pirmųjų gramatikų autoriai, jis laikė taip pat priešdėlius, skirstydamas visa tai į skiriamuosius (separabiles) ir neskiriamuosius (inseparabiles) prielinksnius.

Štai skiriamieji prielinksniai: *anápus, anôt, ant, apie, aplink, arty, aurè, be, dėl, gale, į, ikki, išz, išzilgay, laukè, link, lyg, sulyg, nû, pagal, pas, paškûy, per, pirm, po, pri, prie, prieg, priesz, po, su, szallè, pašzalių, tarp, ties, už, widuj*.

Toliau autorius taikliai pastebi, kad kurie ne kurie iš tų prielinksnių yra vardažodžiai (Nomina), įgiję prielinksniui būdingą reikšmę, pvz.: *lauke Miesto* 'už miesto', *szallè kalno*; o kiti vėl yra prielinksniškai vartojamirieveksmiai, pvz.: *aplink, arty, paškûy, widuj, anafzal*.

O čia štai neskiriamieji prielinksniai: *ap, api, at, par, pra, da, pa, fa, pi, ir n* arba *na*. Iš tikrųjų čia turime nevienalyčius dalykus — priešdėlius ir polinksnius. Nepamiršta autorius ir slaviškos kilmės priešdėlio *da*, kurį jis

kildina iš lenkų *do*, bet visiškai klysta *par* kildinamasa iš *per*, *į* — iš *su* ir *pan*.

Sintaksės skyrelyje "Von den Praepositionibus" (165–173) vad. skiriamieji prielinksniai išdėstomi pagal linksnius, su kuriais jie vartojami.

1. Su kilmininku: *anapus*, *anaszal* (*anapus Girrôs*, *anaszal Uppês*); *anôt* (*anôt Têwo*); *ant* (*ant Kalno*, *ant Garbês* 'garbei', *ant Wandenû*), *arty* (*arty Kiemo* 'kaimo'); *aurè* (*aurè Girrôs* 'ties giria'); *be* (*be Piningû*, *be Krištaus* *niera* *iszganymo*, *be jokiôs* *mano* *Kaltybês*, taip pat *be wiŝfôs...*); *dêl*, *dêley* (*dêl Diewo*, *dêl Teisybês*, taip pat *Garbês dêl*, *manęs dêl*); *isz* (*isz Priŝzakio*, *isz Mieŝto*, *isz jaunû Dienû*, *isz jo girdėjau*); *iszilgay* (*iszilgay Kiemo*); *laukè* (*lauke Mieŝto* 'už miesto'); *nû*, *nûg* (*nû jo gawau*, *nû Kalno*, *nû Mieŝto*, *nû ŝawęs*); *pirm* (*pirm manęs*, *pirm Saulês Užtekėjimo*, *pirm Smercio*, plg.: *pirm Saulei užtekant*); *pri* (*pri manęs*, *pri Momôs*), *prie*, *prieg* (*prie Sudžiôs*, *prie Ežero*); *ŝallè*, *paŝzaliŝ* (*Ŝallè tawęs*, *paŝzaliŝ Mieŝto*); *tarp* (*tarp Pulko*, *tarp dwëjû Kalnû*); *widuj* (*widuj* 'Nakties').

Čia keista ir abejotina yra dalelytės (ar prieveiksmio) *aurè* prielinksninė vartosena.

2. Su naudininku: *lyg* 'gleich, als' (*lyg Diewui*; *tai ne lyg jo Noŝei*; *lyg Wandenui plaukti*). Tokia žodžio *lyg* prielinksninė vartosena dabar visai neįprasta ir sunkiai pagrindžiama. Gal čia prielinksniu palaikyta dalelytė *lyg*?

3. Su galininku: *apie* (*Moizeŝzus apie manę raŝze*); *aplink* (*aplink Mieŝtą*); *į*, *in* (*neëjo į Kiemą* 'kaimą', *į Pakajų įsidû* 'pasitenkinti', *eilè ing Artimą*, *Kriŝztits į Kriŝty*, *tikiu į Diewą*, *tai jam ne į Duŝę* 'ne pagal jo skonį'. *pas* (*pas jį*, *atëjo pas manę*, *pas Kelą* 'kelyje'); *paŝkui* (*paŝkui jį*); *per* (*per Naktį*, *per Miŝzią*, *per Tiltą*, *daryŝi per mano Maldą*, *per Durną jį laiko*, *per Newalę* 'per prievartą'); *prieŝz* (*prieŝz Weliną karauti*, *prieŝz Wyrâuŝybę patogiej* 'padoriai' *elgtis*, *prieŝz Rugius* 'rugiapjûtę', *prieŝz mirŝtant*); *pro*, *pra* (*pro Wartus*, *pro tawę* 'tau' *tas Walgis*, *pro Diewą melŝt*, *pra ŝalį eiti*).

Neįprasti dar pasakymai *pro Diewą melŝt* 'Dievo prašyti' ir *pro tawę* 'tau' *tas Walgis*.

4. Su įnagininku: *ŝu* (*ŝu manim*, *ŝu Diewu* 'tesaugo jus Dievas'); *ŝulyg* (*ŝulyg Diena*), *ties* (*ties Buttu* 'namais', *ties Jezaus Kryžum* 'gullèt').

5. Su kilmininku ir naudininku: *ikki* (*ikki galo*, *ikki ŝzios Dienos*, taip pat *ŝzei Dienai*, *ikki Mieŝto*, taip pat *Mieŝtui*; plg.: *ikki ateinant*, *ateiŝent*).

6. Su kilmininku ir galininku: *link*, *linkay* (*Ŝaurû link* 'į ŝiaurę', *Pietû link*; plg.: *Dangun' link*, *aukŝtyn link*, *žemyn link*); *pagal* (*pagal Raŝto* ir *Raŝtą*, *pagal Kriŝtupą* 'po Kristupo' *gimme Kubas*); *už* (*už Girrôs*, *už Angôs ŝtow*; *užritto Akmenį už Angą Grabo*, *Kriŝtus kentėjo už mus*).

Dabar visai neįprastas pasakymas *užritto Akmenį už Angą*.

7. Su keturiais linksniais, bet skirtingomis reikšmėmis: *po* (*po Welykû*, *po mažam* 'netrukus', *po deŝzinei*, bet ir *po deŝzinês*, *po ŝawam gëriau* 'pats vienas gëriau', *po wiŝŝą ŝwietą*, *ëmè po Graŝzį*, *po Pelną* 'pagal nuopelną' *mokèt*, *po Dangum*, *po ŝwietu užaugęs* — apie našlaitį sakoma). Plg.: *Po Akiû*, *po Akim*, *po Akimis*.

Prie vad. neskiriamųjų prielinksnių priskirti *pi* ir *na*. Pirmasis (*pi*) pridedamas prie vardažodžių ir įvardžių kilmininko (*Sudopi* 'prieš teismą', *Kryžauspi* 'prie kryžiaus', *deŝzinëŝpi* 'dešinėje', *Diewopi* 'ŝaukti', *manëŝpi* *atëjo* 'pas mane atëjo', *mufumpi*, *juŝumpi*. Autorius nurodo ir tokias raštuose pasitaikančias formas: *gerampi*, *ŝaldumpi*, *Diewipi*, kurios esančios ne tokios

populiarios kaip *prie Dievo, pri manęs, pri tavęs*. Antrasis (na) pridedamas prie galininko (*Dangun' gabentas, Miestan' nuėjo*). Bet ir čia esą dažniau sakoma į *Dangu, į Miestą*. Plg.: *geryn, didyn, mažyn, senyn, aukštytyn eiti*.

Veiksmažodžių ir vardažodžių priešdėlius autorius vadina Praepositiones in Compositione, teisingai pastebėdamas, kad jie keičia žodžio, prie kurio pridėti, reikšmę, pvz.: *įskrēju — apskrēju* 'apsiaučiu', *jūkiu — apjūkiu, verkiu — apverkiu, siunčiu — atsiunčiu, dūmi — atdūmi*, toliau plg.: *atganyti, atkišti, įpūlu, išigywenu* 'įsitvirtinu ūkyje', *išzgywenu, nužengti, pakreikti, paaukšztinti, pargabenti, perrėkti, prilyginti, Prieszginys* 'priešgina', *pramanyti, Sžakalinys* 'kalėjimo bendras', *Santėwonis* 'paveldėjimo bendrininkas', *sudžiuti, suarti, užrakinti, ussimirsšti, ussigauti*.

Apžvelgęs priešdėlinius žodžius autorius kelia tokį lietuvių kalbos pranašumą: ką vokiečiai pasako daugeliu žodžių, lietuvis gali išreikšti vienu skiemeniu (suprask — priešdėliu). Kartais priešdėlinio žodžio reikšmė labai skiriasi nuo paprastojo, plg.: *dūmi* 'duodu' ir *apdūmi* 'nuodiju', *pardūmi, išzdūmi; demi* 'dedu' ir *nufidemi* 'nusikalstu'; *sėkiu* (= *siekiu*) ir *prisėkiu* 'priimu priesaiką'. Įdomi ir ta autoriaus pastaba, kad dažnai priešdėliniai ir nepriesdėliniai žodžiai beveik vienareikšmiai, pvz.: *kalbinu* ir *užkalbinu*; ypač *pa* nekeičias veiksmazodžių reikšmės. Žinoma, ta pastaba nėra tiksli, kaip netiksli ir tokia pastaba, kad pasitaiko priešdėlinių žodžių (Composita), turinčių skirtingas ir beveik priešingas reikšmes, pvz.: *atleisti* 'atpalaiduoti' ir 'dovanoti (kalnę)', *prigauti* 'pasiekti' ir 'apgauti'. Žodžius *išzpažištu, išzpašakaju, užpakawoju, užprisėkiu* autorius vadina Decomposita.

Palaikęs priešdėlius prielinksniais autorius vienas pirmųjų lituanistų aiškina priešdėlinių žodžių reikšmes, nors kartais ir suplakdamas, bet neretai parodydamas savo įžvalgumą, būdingą geram lituanistui.

J u n g t u k a s. Ypač įdomus jungtuko apibūdinimas, kur sakoma, kad šios kalbos dalies žodžiai veikia kalbos periodiškumą ir pagal atliekamas funkcijas esti tam tikrų rūšių, būtent: 1. jungiamieji (*ir, irgi, bey, taipojeg* 'taip pat'), 2. skiriamieji (*ar ar, ar arba, būk būk, ney ney*), 3. aiškinamieji (*būtent, idant*), 4. sąlygos (*jey, jeygi, jeygu, kai, kad, jey ne, kittaip, pirm, pirm neng*), 5. priešpriešiniai (*o, bet, tacz, taczau, bettaig, tik, tikta*), 6. nuolaidos (*kacz, kaczeig, norint, ney, kad ir*), 7. priežasties (*nės, nėra, nėra, kadangi, jeib, idant, jeng, kad, jog*), 8. išvados (*kodėl, todėl, todrin, tai*), 9. sąryšio (*priegtam, potam, toliaus, galausey, paškiausey*) Ost 117–118.

Labai įdomi ir įžvalgi autoriaus pastaba, kad kai kurie tų jungtukų, kai susiję daugiau su veiksmazodžiu, o ne su visa kalba, gali eiti prieveiksmiais. Kaip ir kitose pirmosiose gramatikose, pasitaiko visai svetimų arba ne visai lietuviškų ir senesnių žodžių (*kacz, kaczeig, nės, nėra* ir kt.).

Skyrelyje "Syntaxis Conjunctionum" (Ost 173–178) pateikiama apstokai jungtukų vartojimo pavyzdžių bei taisyklių, kurios, žinoma, dažnai labai abejotino tikslumo, o kartais jos autoriaus savotiškai tikslinamos, ribojamos. Pavyzdžiui, sakoma, kad o eina periodo pradžioje, *bet, alle* — sakinio viduryje. Tačiau Biblijoje nuo tos taisyklės nepaprastai dažnai nutolstama, — priduria autorius. Todėl gal tiksliausia būtų čia iškelti pačių jungtukų vartojimą rodančią medžiagą, stabtelėjant kiek tik ties įdomesnėmis, originalesnėmis autoriaus mintimis.

Tėwo bey Momôs Kudikis; Momos, ne Tėwo Weifle; myliu tawe, ir wis milėsu; ar werkia, ar jūkias; Diews Swietą sutwere ir įzlaiko; O apie dewintą adyną szauke Jezus: Eli; O Jezus szaukdams didžiu Balsu įzleido Dwašę; tai wišsiems ant naudôs, bet man labjausey; sawo darbą tykray pradėjo, alle

įžikart ne laimėjo; ar šzeip, ar taip; buk jauns, buk šens; ney šzis, ney ans; jey Dievs už mus yra, kas gal prieš mus buti?; jei Dievs ne butu šu mumis, Nepretelei mus seney butu praryję; jey kas ne užgims iš naujo, ne regės tas Dievo Karalystę; kaczeg Dievs Švietą koroj, taczau tas jo nešibioj; kaczeg Šviets sugrutu, tikt Dievo Karalyste ne sugrus; kad ir kas žin kaip sunku butu; jam ne pripulfsu 'nepritarsiu', norint ir kas žin' kaip manę muczitu; taip Dievs mylėjo Švietą, jog sawo wiengimmį Sunų padawe; Dievs sawo Sunų dawe, kad Švietą suditų; jau numanoma, kad iš tós Liggôs ne išzeis.

Čia autorius primena, kad senieji be skirtumo vartoję jog ir kad, šiandien, girdi, tevartojamas kad, kuris dažnai praleidžiamas, o vietoj veiksmazodžio isakomas dalyvis: girdėjau, jog šweiks esąs; žadėjo, kad šzendien mus atlankysės; Jozėpas šake, wiens iš jų turis Namū kelauti, ir jaunaušį sawo Brolių pargabenti; iš to galėsęs numanyti, ar jie Spėgai esą; džiaugias sawo Kaimyną prigawęs; idant ne paklyščiau, jis man Wadą dawe; jeib tą Mokslą išzmanytum, mums wišką gražey išzgulde; graudenū jus, idant Diewui wiernay služikite; aža 'net, taip kad' Akis jam apmarko 'apraibo'; aža Žeme padrebijo (= padrebėjo); pirmeng miršu ir pirm man miršztant; ikki ateis ir ateisės, jam ateisent.

Toliau autorius keistai, bet įdomiai aiškina, kad esant dviem veiksmazodžiams jungtukas ir dažnai praleidžiamas, o vienas iš veiksmazodžių pakeičiamas dalyviu ar pusdalyviu: bėgdamas pūlė; atėjo melsdams; privalgęs gultė; newiernay pasiелgdamas nū Urėdo 'tarnybos' atstatyts tape; newienay pasiелgiančio Urėdas kittam teko; newiernay pasiелgiančiam Urėdą atėmė; newiernay pasiелgiantį nū Urėdo atstate.

Ypač įdomios yra tokios autoriaus taisyklės. Jei antroje periodo dalyje (komoje) kalbama apie kitą dalyką, tai pirmojoje vardininkas pakinta į naudininką, o dalyvis — į gerundijų (padalyvį): mums priwalgius, atkelawo Swečiai; jam dar bekalbant, šztay Judošzus atėjo; o jei abejur kalbama apie tą patį dalyką, tai tokia konstrukcija neįmanoma: vietoj Jokubui matant, kad Jawai..., tarė jis turi būti sakoma: Jokubas matydamas... tarė; vietoj jiems parėjus — Jozėpas jūš įkalbino turi būti: jūš parėjus Jozėpas įkalbino.

Išvedęs tą taisyklę, autorius sako, kad tos rūšies klaidų apstu spausdinto-se knygo-se. Vadinas, čia G.Ostermeyeris iškyla ne tik kaip vienas pirmųjų mūsų gramatikų, bet ir kaip vienas pirmųjų stilistų bei literatūrinės kalbos taisytojų. Kartu jis minėtinas ir kaip puikus lietuvių kalbos gretintojas su kitomis kalbomis, pavyzdžiui, su lotynų kalba, kurią jis gerai mokėjo. Štai jo sakoma: "Kaip lotynas quod ir ut dažnai praleidžia ir tada galininką su bendratimi pavartoja, taip elgiasi ir lietuviai, tik jis vietoj bendraties ims gerundijų arba dalyvio galininką", pvz.: žinome Dievą Švietą sutwėrus, arba sutwėrusį; tikiu cze esant, arba esantį, Griekų Atleidimmą.

Jungtuko kad praleidimą autorius iliustruoja ir tokiais pavyzdžiais: jie išžpažino, Sweczeis ir Ateiwijs esą ant Zemės; Diewe dūk mažų gimt, didžiū augt; man reik skupam 'taupiam' buti; ne pawydėk jam linksmam buti; Wai-kams pareitis paklusniems buti; Diewe dūk jums naują Méta šweikiems šulaukti. O visą jungtuko sintaksės skyrelį baigia sakinį tu dūsi jį praštotą būti pataisydamas taip: tu dūsi jam praštotam buti.

J a u s t u k a s. Šios kalbos dalies čia išskiriama net 14 grupelių, vadinasi, daugiau negu bet kurioje iš visų šešių pirmųjų gramatikų. Štai jos: 1. sušukimo (o! ak! Ach, brakfz! — jei kas krisdamas trinkteli), 2. meilumo (mielul, aukfut), 3. skatinimo (ben, bent), 4. juoko (à à à), 5. stabdymo (stuy!), 6. piktinimosi (czui! pui! bėda!), 7. skausmo (ay, ak, dėja, ay man,

bėda), 8. troškimo (*szlowėk!*), 9. stebėjimosi (*tataigi!*), 10. sudraudimo (*à, bà*), 11. verksmo (*ui, ui, ui*), 12. grasinimo (*nù, szuksztu, minau*), 13. davimo (*te 'imk'*), 14. tildymo (*titšz, ticz, cit, pšt, st*) Ost 118.

Skyrelio gale autorius sakosi ne visur davęs vokiškus atitikmenis, nes kai kurie lietuviški jaustukai esą grynį garsai, o kitiems vokiečių kalboje neįmanoma rasti atitikmenų. Iš tikrųjų tarp aukščiau suminėtų žodžių tik vienas gali būti suvokiamas kaip garso nusakymas — tai *brakšz*. Bet tai jau ne jaustukas, o tikras ištiktukas. Tokiu būdu G.Ostermeyeris pirmas iš visų lietuvių kalbos gramatikos kūrėjų iškėlė ir vieną aiškų ištiktuką, nors ir priskirdamas jį prie jaustukų. Tą tiesą patvirtina ir jo pastaba, kad lietuviai turi daugiau tokių žodžių ir garsų, kuriuos įterpia į kalbą afektui, nuostabai ir pan. išreikšti ir kad juos galima išmokyti, jei kas to nori, tik bendraujant su lietuviais (Ost 119). Vadinasi, ir toje pastaboje pabrėžiami garsai, o ištiktukas kaip tik ir yra ne žmogaus afekto sukelti žodžiai žodeliai, o pačios aplinkos bei gamtos reiškinių sukeltų garsų pamėgdžiojimai (*brākšt, trākšt, keberiókšt* ir t.t.). Šiaip ar taip, G.Ostermeyeris pirmas lietuvių kalbos gramatikos istorijoje ryškiau užčiuopė ištiktuko esmę, dar nelaikydamas jo atskira kalbos dalimi.

Šioje gramatikoje įdėtas ir skyrelis "Syntaxis Interjectionum" (Ost 178–179). Jame pasakyta, kad jaustukai nevaldo nei linksnių, nei nuosakų, bet šalia jų gali būti pavartoti linksniai ar veikmažodžiai, pvz.: *ak Bėda!, ak asz bėdnas!, ak man bėdnam! ak manę bėdną!, o Kristau!, ak mans Diewe!, ak ramdikis!, ak ne melók!, ak czedik!, bėda taw!, bėda su Wyrų 'šalin vyrą, man jo nereik', ay man! 'bėda man', szlowėk taw 'būk sveikas!', szuksztu jums 'ne, nevalia!', tē Kudikj, ticz Waike!, stuy Brolau!, ben girdėkit 'malonėkit išgirsti'.*

Žinoma, ir čia ne visa yra jaustukai, kas pateikta gramatikoje. Kaip minėta, *brakšz* — aiškus ištiktukas, *mielul, auksut* — veikiau modaliniai žodžiai nei jaustukai, *tataigi, te* — dalelytės. Bet vis dėlto didžioji jų dalis — tikriausi jaustukai, pagal reikšmes išdėstyti tiesiog skrupulingai. Taip pat krinta į akis jaustukų skyriaus originalumas ir savarankiškumas kartu su lietuviškumu.

VI. K.G.Milkaus "Anfangs—Gründe einer Littauischen Sprach—Lehre"¹

Prieveiksmis. Kaip nurodyta tituliniam puslapyje, šios gramatikos pagrindu K.G.Milkus yra paėmęs P.F.Ruigio gramatiką, tik stipriai ją papildęs, daug ką pridėjęs bei pataisęs. Tačiau bent prieveiksmio skyrius palyginti menkai tesiskiria nuo P.F.Ruigio gramatikos. Jau patys nekaitomųjų, arba šalutinių (Nebenwörter), kalbos dalių ir prieveiksmio skyrių pavadinimai

¹ Anfangs—Gründe einer Littauischen Sprach—Lehre, vorinn zwar die von dem jüngeren Ruhig ehemals herausgegebene Grammatik zum Grunde gelegt, aber mit starken Zusätzen und neuen Ausarbeitungen verbessert und vermehrt worden von Christian Gottlieb Mielcke, Cantor in Pillkallen. Königsberg, 1800 (toliau — Milk).

abiejose gramatikose visiškai tapatūs, būtent: "Sechster Abschnitt. Von der Anzahl und Verschiedenheit der Nebenwörter, Oder Recensio Particularum... §83. I. Von den Adverbiis". Toks pažodinis net antraščių ir paragrafo sutapimas aiškiai rodo K.G.Milkų nusirašinėjus iš P.F.Ruigio gramatikos. Patsrieveiksmio skyrius "Von den Adverbiis" pradedamas absoliučiai tais pačiais žodžiais, orieveiksmių darybai skirtas puslapis pažodžiui nurašytas iš P.F.Ruigio gramatikos.

Toliau visiškai ta pačia eilės tvarka ir tais pačiais lotyniškais pavadinimais išdėstyti 23rieveiksmių semantiniai skyreliai, kurių tik penki vienu kitu žodžiu skiriasi nuo P.F.Ruigio gramatikos atitinkamų skyrelių. Pagaliau ir tų penkių nutolimas nuo atitinkamų P.F.Ruigio gramatikos skyrelių yra minimalus. Štai, pavyzdžiui, K.G.Milkaus gramatikoje laiko (temporis)rieveiksmių skyrelis papildytas vienurieveiksniu — *Tolydziau*, kuris į vokiečių kalbą išverstas žodžiu *sogleich* (?); kokybės (qualitatis)rieveiksmių skyrelis papildytas vieninteliu žodžiu *Stropjey*, priesaikos bei patvirtinimo (jurandi)rieveiksmių skyrelis — žodžiais *Diewaži*, *Diewažigi* ir pagaliau eilėsrieveiksmių skyrelis — žodžiais *Nū'atay*, *paeiluy*.

Čia pat reikia pridurti, kad P.F.Ruigys savo gramatikos sintaksės skyriuje §116 (III. Vom regimine Adverbiorum) kalba apie tai, kadrieveiksmais valdo kilmininką (*Lauke Butto*, *Widduj' Miesto*; *Ganà Žodžiū*, *Apszcziey Lobjū*, *Maž Dūnōs*, *Menkay Iszmintiēs*. Visą tą paragrafą pažodžiui yra nurašęs K.Milkus.

Beje, net ir rašyba abiejose čia minimose gramatikose, galima sakyti, beveik vienoda. Jei ir skiriasi kur, tai tik vienu kitu mažmožėliu. Pavyzdžiui, P.F.Ruigys rašo *Ypačiey*, o K.G.Milkus — *Ypacziey*. Bet toks garso č žymėjimas abiejų tų autorių nėra nuoseklus: daug kur visiškai sutampa.

Kad visų čia kalbamy gramatikų autoriai labai naudojosi vieni kitų darbais, neretai tiesiog kopijuote kopijavo net pačius iliustracinius pavyzdžius, aiškiausiai rodo toks faktas. Vietosrieveiksmių grupelę, lotyniškai pavadinimą "ad locum", visose tose gramatikose (išskyrus K.Sapūno ir T.Šulco gramatiką) sudaro beveik vien tik šierieveiksmai: *Szū Dáiktu*, *Annū Dáiktu*, *Niekatru Dáiktu*, *Tiefog*, *Tiefogie*, (*Tiefám*) Milk 148. Skirtumas čia tik tas, kad kai kuriose gramatikose tierieveiksmai nevienodai parašyti: vienur didžiosiomis, kitur mažosiomis raidėmis ir pan. Jau vien tas faktas aiškiausiai rodo, kad čia suminėtirieveiksmai yra ne kas kita kaip pažodinis D.Kleino gramatikos "ad locum" grupelėsrieveiksmių pakartojimas, plg.: *szū daiktu*, *anū daiktu*, *niekatru daiktu... tiefog, tiefogie ... Tiefsam* G 134.

Kaip rodo ši apžvalgėlė, K.G.Milkaus gramatikosrieveiksmio skyrius labai mažai tesiskiria nuo P.F.Ruigio gramatikos atitinkamo skyriaus. Maždaug tą patį galima būtų pasakyti ir apie visą K.G.Milkaus gramatiką.

P r i e l i n k s n i s. Šis K.G.Milkaus gramatikos skyrius irgi rašyte nurašytas iš P.F.Ruigio gramatikos, išskyrus vieną pastabą, kur sakoma, kad yra įvairiųrieveiksmių ir vardažodžių, kurie pavartojami kaip prielinksniai ir valdo kilmininką, bet nėra tikri prielinksniai, pvz.: *annapus*, *annaszal*, *lauke*, *widduj'* ir pan; jie prie savęs turi kilmininką pagal žinomą taisyklę: jei du įvairios reikšmės daiktavardžiai susiduria kartu, tai vienas iš jų gauna kilmininko formą, pvz.: *annapus Kiemo*, *annaszal Uppēs*, *lauke Rubežaus*, *Szalle Kálno*,

Widduj' Lauko. Bet ir toji K.G.Milkaus pastaba bei taisyklė nėra nei visai originali, nei pakankamai tiksli: čia suminėti prielinksniai ar prielinksniškai pavartoti žodžiai, kaip ir jų junginiai su kilmininkais, yra ir kitose senosiose gramatikose, o iš dviejų kartu pavartotų skirtingos reikšmės daiktavardžių nebūtinai vienas turi gauti kilmininko formą, pvz.: *ruduo miške, jūra rudenį* ir pan.

Taigi ir šios gramatikos prielinksnio skyrius rašyte nurašytas iš P.F.Ruigio gramatikos, o vienintelė pridėta pastaba bei taisyklė iš esmės nė kiek jo nepapildo ir nepataiso. Beje, prielinksnio sintaksės skyrelis irgi visiškai toks pat kaip P.F.Ruigio gramatikoje.

J u n g t u k o i r j a u s t u k o skyriai taip pat ne K.G.Milkaus parašyti, o kopijuote nukopijuoti iš P.F.Ruigio gramatikos. Vienintelė smulkmenėlė čia yra nauja: jaustukų grupelių pavadinimų lotynišką sąrašą su iliustracijomis K.G.Milkus papildo vienuoliktąja grupele, tačiau neduoda jai jokio pavadinimo, o tik įrašo taip: XI. *Szmukfzt* ir vokiškai paaiškina "wenn atwas entzwey gehet, herab glitscht, wegkommt". Bet tai jau nebe jaustukas, o tikras ištiktukas, kurio autorius jau nebegalėjo priskirti prie jokios jaustukų grupelės, o savo prirašytai naujai grupei nerado lotyniško pavadinimo. Beje, K.G.Milkaus prie jaustukų priskirtas ištiktukas *Szmurkfszt* yra iš eilės antras į gramatiką patekęs ištiktukas šalia anksčiau G.Ostermeyerio prie jaustukų priskirto ištiktuko *barkfsz*. Tai rodo nelengvą ištiktuko kelią į klasikinės gramatikos principais pagrįstą senąją lietuvių kalbos gramatiką ir kartu sunkią gramatinės minties plėtotę.

Baigiant čia nurodytų šešių pirmųjų lietuvių kalbos gramatikų nekaitomųjų kalbos dalių aptarimą galima prieiti ir prie bendresnių išvadų.

1. Bent šešių ar septynių (įskaitant ir D.Kleino "Compendiumą") gramatikų pasirodymas Prūsų Lietuvoje per nepilną šimtmetį rodo gyvą lituanistinį judėjimą, rūpinimąsi lietuvių kalbos ugdymu, jos kultūros kėlimu, jos mokslu ir mokymu.

2. Didžiausiu įvykiu ir laimėjimu lietuvių kalbos gramatikos istorijoje reikia laikyti D.Kleino gramatikų pasirodymą. Jo "Grammatica Litvanica" buvo tarsi gairė, primenanti lietuviams inteligentams šnekamosios ir rašomosios kalbos ugdymo, o kalbininkams — lietuvių kalbos tyrinėjimo reikalingumą. Be jo gramatikos darbų neišsivertė nė vienas čia minėtų kitų, vėlesnių gramatikų autorių.

Net dviem šimtams su viršum metų praėjus po D.Kleino pirmosios gramatikos pasirodymo A.Šleicheris, F.Kuršaičio pavadintas kalbotyros didvyriu ("Schl. war ein Heros auf dem Gebiete der Sprachwissenschaft"¹), rašydamas savo "Litauische Grammatik", be K.G.Milkaus naujai išleistos P.F.Ruigio gramatikos, taip pat be K.Sapūno ir T.Šulco Gramatikos bei kitų kalbininkų darbų, pasinaudojo ir abiem D.Kleino gramatikomis (lotyniškąja ir vokiškąja), nors, jo (A.Šleicherio) nuomone, naudotis D.Kleino darbais reikią ypač atsargiai, nes kalbą jis neretai muštruojąs ("da er die Sprache nicht selten schulmeisterst")².

¹F.Kurschat, Grammatik der littauischen Sprache, Halle, 1876, VI psl.

²A.Schleicher, Litauische Grammatik, Prag, 1856, X—XI psl.

3. Palyginti su kitais XVII a. lietuvių knygų autoriais D.Kleino gramatika išsiskiria pateikiamų pavyzdžių lietuviškumu, grynumu bei normiškumu: joje labai maža barbarizmų ir dialektizmų. Lietuviškos medžiagos pagrindą toje gramatikoje sudaro Prūsų lietuvių tarmė, labai artima pietinių vakarų aukštaičių tarmei, kuri savo ruožtu davė pagrindą dabartinei lietuvių literatūrinei kalbai.

4. Lotynų arba vokiečių kalbų pasirinkimą toms gramatikoms parašyti lėmė ne tiek jų adresatas – XVII a. Prūsų Lietuvos intelegentija, pirmiausia dvasininkai ir teologiją studijuojantis jaunimas, kiek tai, kad tada dar visiškai nebuvo lietuvių kalbos gramatikos terminijos, o sukurti ją pirmųjų gramatikų autoriams būtų buvę neįveikiamas uždavinys, nes gramatikos terminijos sukūrimas reikalauja daugelio dešimtmečių darbo.

5. Gramatikos autorių labai kūrybiškai pasinaudota XVII a. kitų kalbų, ypač tradicinėmis klasikinėmis lotynų kalbos, gramatikomis, kurios padėjo autoriams labai glaustai pateikti konspektinį lietuvių kalbos gramatinį kategorijų vaizdą.

6. Nekaitomųjų kalbos dalių ir stilistinių niuansų pajautimas ir sugebėjimas išreikšti juos lotyniškai ar vokiškai, normos reikalingumo supratimas, gretinimas bei lyginimas kai kurių lietuvių kalbos faktų su lotynų ir senovės graikų kalbų faktais rodo mūsų pirmųjų gramatikų autorius buvus puikius gimtosios ir klasikinių kalbų mokovus, gerai pasiruošusius kalbininkus.

7. Sklaidant dabar pirmąsias lietuvių kalbos gramatikas savaime kyla klausimas, kuo aiškintina aplinkybė, kad jos visos sukurtos Prūsų Lietuvoje ir išleistos Karaliaučiuje, o ne Didžiojoje Lietuvoje, kur per amžius kompaktiškai gyvena didžioji lietuvių dalis. Atsakymą į šį klausimą galima tik pakartoti, nes jis jau duotas ne vieno tyrinėtojo. Vykdamas intensyvią lietuvių germanizaciją vokiečiai valdžiai rūpėjo pirmiausia patraukti lietuvius į savo pusę per bažnyčią, per protestantizmo skleidimą gimtąją kalbą. Tam prireikė lietuviškų raštų, šnekamosios ir rašomosios bendrinės kalbos, kartu, žinoma, ir lietuvių kalbos gramatikų. Bet kartu čia reikia prisiminti ir protestantizmo reikšmę lietuvių kultūrai, jo progresyvumą.

UNFLEKTIERBARE WORTARTEN IN DEN ERSTEN LITAUISCHEN GRAMMATIKEN

Zusammenfassung

In den Jahren 1653–1800 wurden in Königsberg sieben litauische Grammatiken veröffentlicht: "Grammatica Litvanica" und "Compendium Lithvanico–Germanicum" von D.Klein (1653 und 1654), "Compendium Lithvanico–Germanicum" von K.Sapūnas und T.Schultz (1673), "Anhang einer kurzgefassten Litthauischen Grammatik" von F.Haack (1730), "Anfangsgründe einer Litthauischen Grammatik" von P.F.Ruhig (1747), "Neue Litthauische Grammatik" von G.Ostermeyer (1791), "Anfangsgründe einer Litthauischen Sprach–Lehre" von Ch.G.Mielcke (1800).

Im Artikel wird die Schilderung der unflektierbaren Wortarten in diesen Grammatiken besprochen. Die wichtigste von ihnen ist "Grammatica Litvanica" von D.Klein, die den Grund zu allen anderen obenerwähnten Grammatiken gelegt hat. Die Beleuchtung der unflektierbaren Redeteile ist in allen diesen Grammatiken auf die klassische Grammatik der lateinischen Sprache stark orientiert. Die Autoren der ersten litauischen Grammatiken haben die semantischen und stilistischen Schattierungen der litauischen Adverbien, Präpositionen, Konjunktionen und Interjektionen scharf empfunden und eine ausgezeichnete Fähigkeit gezeigt sie im Latein oder Deutsch auszudrücken.

Der Vergleich des litauischen Sprachmaterials mit den Fakten der lateinischen, altgriechischen und deutschen Sprache zeigt die hervorragenden Fähigkeiten und Kenntnisse der Verfasser auf dem Gebiete der litauischen Sprache, wie auch der deutschen und klassischen Sprachwissenschaft.

Alle diese Grammatiken sind in Preußischen Litauen verfaßt, wo die Regierung sich durch die protestantische Kirche die Litauer an sich zu ketten kümmerte. Dazu brauchte man litauische Schriften, litauische Literatursprache und litauische Grammatiken. Zugleich muß man hier auch an die progressive Rolle des Protestantismus in der Geschichte des litauischen Schrifttums erinnern.